

UŽRAŠAI: DVIDEŠIMT METŲ (1885–1905) ŽEMAITIJOS UŽKAMPY

I

[...]

1890. Motina, pati būdama nemokyta (mokėjo tik skaityti, rašyti lenkiškai ir susikalbėti vokiškai), mokslą labai vertino, bet, žinoma, ne kaip tikslą, tik kaip priemonę geresniam gyvenimui pasiekti. Užsigeidus ištraukti mus iš to ubagiško luomo, į kurį pati buvo nugrimzdusi, veikiai pradėjo mus mokyti. Broliui sekėsi geriau, man – menčiau. Iki šiol dar stovi akyse ištisi seno lenkiško elementoriaus puslapiai su ilgais skiemenų pusbalsiais: ba be bi bu, da de di do du... Begalines skiemenų eiles reikėjo skaityti taip: be-a-ba, be-e-be, be-i-bi, be-o-bo, be-u-bu ir t. t. Mokėmės ne raidžių, o skiemenų; kadangi tų įvairiausių skiemenų buvo prispausdinta begalės, tad ir pradedamasis mokslas buvo jei ir ne sunkus, tai be galo nuobodus. Mūsų nuoboduliui išblaškyti buvo vartojama rykštė. Prieš plakdama, motina mėgdavo pacituoti lenkišką eilėrašį, kurį buvo išmokus iš vieno kunigo pedagogo ir kurį teisingai galima buvo pavadinti rykštės apologija:

Róždżką Duch świąty dziateczki bić radzi,
bo róždżka zdrowiu nigdy nie zawadzi.¹

Mušdavo mus su broliu motina ir tėvas pasikeisdami, mušdavo dažnai ir smarkiai. Aš veikiai išmokau pasisaugoti mušimo arba iš jo išsisukti; brolis to nemokėjo, tad ir tekdavo jam trigubai tiek. Nuo mušimo Lionginas apsirgo geltlige, gavo nervų sukrėtimą: naktimis pašokdavo iš miego ir imdavo ne savo balsu klykti, išplėtęs akis ir nieko nepažindamas. Kai motina užžibindavo lempą, matydavau jį stovint lovoje su išskėstom rankom, beprotišku žvilgsniu, drebantį, kažką nesuprantama burbuliuojantį. Tėvai aiškinosi tuos priepuolius kirminais ir ryto metą vertė jį ryti citvarą; tikros priežasties ar nesuvokė, ar nenorėjo suvokti ir nesiliaudami draskė rykštėmis kūną. Keista, bet šitoks auklėjimo ir mokymo metodas kaimynų tarpe susilaukė visiško pritarimo. Garsas apie motiną kaip apie gerą auklėtoją, nesigailinčią rykštės, pasiekė net tolimus kaimus. Netrukus iš Varnių parapijos buvo atvežti du berniukai; pasiturį tėvai atidavė juos mūsų motinai mokyti. Vienas jų vadinosi Antanas Bamblauskas, antras senelio giminė Dzidorius Platakis iš Pabiržulio kaimo².

Dabar mokėmės keturiese, kartojimas be-a-ba pasidarė garsesnis, sultingesnis. Nauji mokslo draugai stebino mus savo puikiais čerkasiniais švarkiukais, o Dzidoriuks, be to, savo rausva liemene; svajojau kada nors tokia pat liemene vilkėti. Tų berniukų tėvai už mokslą ir išlaikymą mokėjo „praventu“, gauseniu kaip kitiems kaimo mokytojams, nes pas mus mokslas buvo „poniškas“, lenkiškas. Motina brangino šitą pripuolamą uždarbį ir pramento atliekus parduodavo bažnytkaimio žydeliams, dėdama kapeiką prie kapeikos, kurioms paskirtis netrukus paaikšėjo. Savo rūstybės svetimiems vaikams nerodė, jų nemušė, nors apstumdydavo dažnai. Uždavus skaityti, išeidavo savais reikalais; grįždavo tik tada, kai

¹ Rykšte vaikus plakti Šventa Dvasia lenkia, nes sveikatai rykštė niekad nepakenkia (*lenk.*).

² Kad motinos duotoji pradžia išėjo jiems į gerą, už tai kalba pasiektas tikslas – išleisti savo auklėtinius į ponus: Bamblauskas pasidarė kunigu (1912 metais klebonavo Grendzene, netoli Ilukštos), o Platakis įsitaisė Paryžiaus vaistinėje, suprancūzėjo, vedė vaistininko dukterį, paveldėjo iš uošvio vaistinę ir mirė tame pačiame Paryžiuje 1920 metais.

nebegirdėjo mus silabizuojant. Vieni pasilikę, pasinaudodavom laisve: garsiai silabizuodami, tuo pat metu vienas kitam įgnybdavom, pešiodavom plaukus, trise pagrobdavom vieną ir pakišdavom po stalu, įsakydami tokiam „powąchaj”³ (žirnių ir duonos prisprogę, tūlas pagadindavo orą, o patikrinti, kuris taip negražiai pasiėlgė, privalėjo pakištasis po stalu).

Iš mūsų ketveriukės gambiausias pasirodė brolis Lionginukas. Išmokęs visa, ką mokėjo motina, buvo nuvežtas į Luokę ir atiduotas į tenykščią pradedamąją mokyklą, („prichodskoje učilišče”)⁴; ten jis veikiausiai išmoko rusiškai skaityti, rašyti ir šiek tiek skaičiuoti. Gyveno Luokėje pas senelį, o mokykla buvo kaip tik priešais. Kartą atvažiuavęs namo kažkokių švenčių proga nusidėjo, gavo rykščių ir vėl apsirgo geltlige. Naktimis pašokdavo iš miego, bet nebeburbuliavo kažką nesuprantama, kaip tai darė anksčiau, tik užsimerkęs dainavo:

Было дело под Полтавой,
Дело славное, друзья.⁵

Tai buvo pirmi mano girdėti rusiški žodžiai; veikiausiai juos išmokau ir nuolat kartojau, niūniuodamas dainos melodiją. Brolis pasakojo, koks žiaurus Luokės mokytojas, kaip smarkiai baudžias mokinius, raunąs plaukus, draskąs ausis, mušąs liniuote per delnus ir pirštus, liepiąs atsiklaupus visą valandą laikyti aukštyn iškeltas rankas. Mums plaukai šiaušėsi ant galvos, ėmėm baimintis į rusišką mokyklą patekti. Nepatiko motinai Luokės mokytojo metodai, nors ir pati panašių laikėsi. Be to, įtarė mokytoją neką težinant ir į ponus vaiko išleisti nesugebėsiant. Pasiryžo vykti į Šiaulius, ten apsigyventi ir atiduoti Lionginą į gimnaziją. 1891 m. vasaros pabaigoje motina su broliuku išvažiavo į Šiaulius pasitikėdama tais keliais rubliais, kuriuos surinko už parduotus pramento atlaikus. Apsigyveno vargonininko namelio rūsyje. Lionginas išlaikė egzaminus į parengiamąją klasę ir pradėjo lankyti gimnaziją. Mes su tėvu ir maža sesute likom Janapolėje.

Jeigu mokslą neturėjau palinkimo, užtat į muziką mane traukė nuo pat kūdikystės. Šią muzikos pamėgimą būsiu paveldėjęs iš tėvo. Jau senelis nusimanė apie muziką ir mėgo ją: Kantaučių vargamistrai susirgus, klebono prašomas atvažiuodavo iš savo Gaižupio ir pagrieždavo vargonais per sekmadienio pamaldas. Tėvas vaikystėje mokėsi pas Kantaučių vargonininką, paskui kiek pasitobulino rietaviškio kunigaikščio Oginskio muzikos mokykloje, kur ėjo fortepijono ir vargonų klases, vedamas Rapolo Butkevičiaus. Pats pramokęs, ėmė kitus mokyti. Būdamas Janapolėje, mokė skambinti jauną žydelkaitę, Pavirvyčio malūnininko Jankelio dukterį. Tris kartus per savaitę, vasarą ir žiemą, eidavo į tą malūną Telšių keliu, apie tris varstus nuo Janapolės. Žiemą motina apvyniodavo jam kaklą stora skepeta, kad neperšaltų, ir atrodė, kad vietoje galvos jis nešasi ant pečių šieno kupetą. Vieną kartą Jankelis buvo ir mus, vaikus, pasikvietęs pas save. Vaišino jo gražios dukterys, kurių viena buvo nebylė; negalėdama pakalbinti mus, džiugino kitokiu būdu: iš kelių apvalių medinių dėžučių traukė iš eilės ilgus „sierčikus“ (degtukus); įbrėžti, degė įvairiomis spalvomis – mėlyna, žalia, geltona, raudona. Jankelis turėjo ilgą juodą fortepijoną; atrodė visai kitaip negu mūsų sutrūnijęs gelsvas barškalis, kuriam tėvas priskirdavo mažiausiai šimtą metų.

Iš kitų tėvo mokinių atsimenu vieną, kuris save išdidžiai vadino Ignacy Kwiatkowski; gyveno pas mus, mokėsi vargonininkauti. Muzikai nebuvo gabus, bet be galo užsispyręs ir garbėtroška. Dieną naktį barškino „pięćpalcówki”⁶ bei gamas, o kai po didelio vargo pramoko pagriežti mišias, ėmė riesti nosį, su

³ „pauostyk“ (lenk.).

⁴ „parapinę mokyklą“ (rus.) (red. pastaba).

⁵ Buvo mūšis prie Poltavos,

Garsus mūšis, draugai (rus.) (red. pastaba).

⁶ „pratimai penkiems pirštams“ (lenk.).

kaimo žmonėmis žemaitiškai nenorėjo kalbėti arba kalbėdamas įterpdavo daug lenkiškų žodžių. Tėvas jį vadino „łapiduda“⁷. Paskui gavo vargamistros vietą kažkokiame Žemaitijos bažnytkaimy.

Pradėjau skambinti kokių penkerių metų būdamas. Užuoat padrąsinęs ir pamokęs, tėvas varydavo šalin nuo fortepijono, neva aš jam gadinęs „instrumentą“; bet manau, kad buvo ir kita priežastis: jei išmokčiau muzikos, pasidaryčiau vargonininku kaip jis ir neištrūkčiau iš ubagų luomo. Tuo tarpu ir jis, motinos veikiamas, norėjo prastumti mus į aukštesnį luomą, bent į valsčiaus raštininkus. Žemaitijos kaimo vargamistra buvo beteisis klebono vergas: atlyginimas nenustatytas, klebonas mokėjo tiek, kiek norėjo; sutarties nei žodžiu, nei raštu nesudarydavo, ir šis bažnytinio meno atstovas kiekvienu metu galėjo būti pavarytas be priežasties paaiškinimo. Užrūstinti kleboną buvo itin pavojinga: atstatydamas galėjo parašyti nepalankią atestaciją, o su tokiu rašteliu, klerui sudarant susigiedojusią organizaciją, gauti vietą pas kitą kleboną buvo neįmanoma. Nors dešimt kartų per dieną sutiktum kleboną, kaimo vargamistros „etiketas“ reikalavo pabučiuoti kunigui į ranką. Rankas bučiuoti reikėjo ir klebono giminėms, ir jo gospadinei, kuriai priklausė pirmas po klebono balsas šeimos ir tarnų samdymo klausimais; kartais šis balsas buvo net svaresnis už klebono. Kad išvengtum priešų, reikėjo gražiai sugyventi su klebono liokajum ar kambarine, su virėja, furmonu, net su šuniuku. Vieną kartą tėvas ilgai naktį negalėjo užmigti ir nedavė mums miegoti, vartydamasis lovoje ir vis kartodamas:

– Boże, Boże, co teraz będzie?⁸

Žinojome to į naktį nusikėlusio rūpesčio priežastį: tą dieną, išeidamas iš klebonijos, tėvas netyčia tamsiame priangyje užmynė ant klebono gospadinės mylimojo šuniuko uodegos. Šuniukas sucypė, atbėgo gospadinė ir išvadino tėvą „chamuila“. Motina ramino, sakė, kad rytoj rytą pati atsiprašysianti gospadinės.

Pas kleboną gyveno jo giminaitė su dviem dukterim, kurių viena Jadzia, jau suaugusi mergaitė, buvo labai išdidi ir didelė tinginė: nieko nedirbo, tik arba sėdėjo prie lango ir žiūrėjo į dangų, arba slankiojo po sodą paniekinamai nususukdama, kai pro tvorą pamatydavo mus, murzinius vaikus. Tėvai kažkodėl jos nekentė ir namie apie ją kalbėdami kitaip nevadino kaip „ścierwa“. Nors jutau, kad šis žodis nieko gero nereiškia, vis dėlto, kai kartą geldoje plaukiojau po kūdrą už klebono sodo, pamatęs Jadzią, žiūrinčią į mane pro tvorą ir besirengiančią savo papratimu išdidžiai nususukti, sušukau:

– Ścierwa, ścierwa, poczekaj, nie idź!⁹

Tėvas buvo iškviestas į kleboniją ir įspėtas, kad ateity tokie dalykai nepasikartotų, kitaip liksiąs be vietos.

– To, panie tego, prawdziwy łajdak!¹⁰ – pyko klebonas.

Tėvai labai susirūpino ir kiek nusiramino tik gerai išpėrę man kailį.

Muzika domėjau tiesiog prieš tėvo norą. Kai jis skambino (o tatai trukdavo kartais ištisas valandas), palįsdavau po fortepijonu ir, prisiglaudęs prie fortepijono kojos, sėdėdavau tenai tol, kol arba tėvas nutraukdavo skambinimą, arba motina mane iš ten ištraukdavo. Pamažėli ir pats vogčiomis ėmiau bandyti skambinti. Sekėsi neblogai. Netrukus iš klausos išmokau porą „štučkų“, kurias girdėjau tėvą skambinant. Dabar, motinai išvažiavus, tėvas pasidarė kiek švelnesnis, išlygino mano skambinimą, pamokė minėtų „pięćpalcówki“ ir supažindino su gaidomis. Nerodydamas savo jausmų (šitu atžvilgiu buvo labai santūrus), kartais pasielgdavo netikėtai švelniai. Kai ketverių metų būdamas užsikrėčiau nuo piemenų niežais, o motina pavartojo radikalią priemonę – žaliu muilu ištepė rankas iki alkūnių, ir kai ne savo balsu ėmiau klykti „odkrojcje rączki!“¹¹, tėvas, pagavęs mane į glėbį, nešiojo po trobą, švelniai guosdamas ir pats verkdamas. Kitą vėl kartą, kai bijojau eiti siauru lieptu per Virvytę, mane nešdamas rankose klausė:

⁷ „dūdų gaudytojas“ (lenk.).

⁸ Dieve, Dieve, kas dabar bus? (lenk.)

⁹ Sterva, sterva, palauk, neik! (lenk.)

¹⁰ Tai tikras ištvirkėlis! (lenk.)

¹¹ „nupjaukit rankutes!“ (lenk.)

– A ty, jak wyrośniesz wielki, a ja postarzeję, czy będziesz mnie nosić?¹²

Žinoma, pasižadėjau nešioti.

Į bažnyčią mielai eidavau tada, kai tėvas grojo vargonais. Garsų pasaulis buvo mano mėgiamiausia sritis: paukščių čiulbėjimo, Virvytės čiurenimo, medžių ošimo galėjau valandomis klausytis, niekuomet nenusibosdavo. Kai audros metu perkūnas perskėlė kryžių priešais mūsų langus ir jis su trenksmu pavirto skersai kelią, o smarkaus vėjo supami klevai uždami lingavo savo viršūnes, visas pasinėriau į audros garsus, nebudamas motinos paliepimo eiti į vidų. Kas gražiai dainavo ar skambino, tas buvo mano bičiulis. Turbūt ir Lileikienę buvau įsimylėjęs dėl jos švelnaus balselio, kuriuo giedodavo šventas giesmes ir karunką.

Vieną vasaros dieną buvom nuvykę į Varnius, į Šv. Petro atlaidus. Sustojom pas motinos bičiulį felčerį Vondraką, čeką. Po pusryčių visi nuėjom į bažnyčią. Sumai pasibaigus, kai mūsiškiai klausėsi pamokslo, pro atdaras bažnyčios duris išgirdau fortepijono garsus. Išslinkau iš bažnyčios ir tų garsų vedamas priėjau kleboniją. Langai ir gonkų durys buvo plačiai atidarytos. Patylomis įėjau į vidų, kur pamačiau salone kažkokį poną skambinant ne fortepijonu, bet keistu instrumentu, priglauptu prie sienos. Įstrižai kambario nuo durų iki sienos su tuo instrumentu buvo patiestas gražus kilimas, ant kurio, įsiremęs į šonus, ėmiau šokti pagal muzikos taktą. Visai nepastebėjau, kai į kambarį ėmė rinktis kunigai ir svečiai. Pradėjo ploti. Susigėdinau ir sprukau lauk. Tėvams nesisakiau, kas mane ištiko, bet jie apie viską sužinojo iš mūsų klebono gospadinės, kuriai šis, grįžęs iš atlaidų, papasakojo. Nors gospadinė buvo pasipiktinus, kad ubago vaikas įsiveržęs į ponų kompaniją, kur jautėsi kaip namie, bet tėvai manęs tuokart nelupo: maža to, motina didžiudamasi pasakojo boboms, kad aš mokąs ir ponus palinksminti. (Iš tėvo sužinojau, kad anas keistas Varnių klebono instrumentas vadinasi pianinas.)

Man buvo šventė, kai pas mus ateidavo pan Agapit Berešnievicz. Buvo du broliai Beresnevičiai, vienas Agapit, antras Donat. Abu didžiavosi savo bajoryste, abu buvo tikri muzikos donkichotai, paskutiniai tos rūšies žmonių mohikanai. Turbūt jie buvo matę ir geresnes dienas, bet į senatvę virto vagabundais, po Žemaitiją keliaujančiais fortepijonų bei vargonų derintojais. Tarp savęs nesugyveno: jei Agapit išgirdavo, kad kur netoliese sukasi Donat, tuoj išvykdavo į kitą parapiją, į kitą kraštą. Pas mus paprastai užeidavo Agapit; tik jam mirus ėmė lankyti Donat. Agapit buvo vidutinio ūgio, išdžiūvęs, nuplikęs senis su ilga žila barzda. Vietoje kairės akies turėjo raudoną, kraujuojančią duobę: akį jam buvo išlupę karčemos lankytojai už kažkokią Dulcinėją, per apsirikimą patekusią į Agapito glėbį. Muzika, Bakchas ir Venera – štai trijulė, ant kurios aukuro be atvangos degino Agapit likusias gyvenimo dienas. Nei šeimos, nei namų, kur galėtų prisiglausti, neturėjo. Keliaudamas po Žemaitiją nešėsi su savim visą turtą – nedidelį odinį apiplyšusį maišelį, kurį iškilmingai vadino „sakvojažu“. Jame buvo geležiniais apdarais akiniai, raktas fortepijono stygoms tempti, įvairių stygų rutuliukai, zomšės gabalas ir klijai. Kai ateidavo pas mus, motina pasisiūlydavo išskalbti baltinius. Blaivas būdamas, nesutikdavo, girtas – sutikdavo: visus mus varydavo lauk iš trobos, nusirengdavo ir, pravėręs alkieriaus duris, išmesdavo baltinius į priemenę. Kol baltiniai buvo plaunami ir taisomi (motina juos ir palopydavo), dėvėjo be baltinių. Mums, vaikams, įvarydavo baimės jo susirietusiais plaukais apžėlusi krūtinė, kurią ne visą uždengdavo barzda ir kuri buvo matyti pro švarko atlapas. Vieną vasaros dieną, būdamas labai įkaušęs, išmetęs pro duris nešvarius baltinius, nesivilko švarko, bet nuogas iššoko pro langą ir pasileido keliu Virvytės link maudyti. Pasipiktinusios davatkos šoko iš savo daržų vytis. Apkultas ir sukruvintas Agapit veikiai atskubėjo namo. Per savo ilgametę kelionę po Žemaitiją susipažino su visais fortepijonais ir jų savininkais, žinojo savo derintų instrumentų firmas, jų pirmenybes ir ydas. Jokio apibrėžto atlyginimo už darbą neturėjo, imdavo tiek, kiek kas duodavo, bet dažniausiai pasitenkindavo didesniu ar mažesniu degtinės buteliu. Keliaudavo aukštai iškelta galva, „z Marsem na czole“¹³, kaip sakydavo motina, šakota

¹² O tu, kai išaugsi didelis, o aš pasensiu, ar nešiosi mane? (*lenk.*)

¹³ „Su Marsu ant kaktos“ (karingai nusiteikęs) (*lenk.*).

lazda pasiremdamas. Vasarą dėvėjo ilgu baltu apsiaustu, šiaudine skrybėle ant plikės, žiemą ilga miline su gobtuvu. Atsiliepdavo tik lenkiškai užkalbintas, kitos kalbos nepripažino.

Atėjęs pas mus, Agapit pirmiausia išsikoliodavo:

– Jak się macie, chamy? – rėkė įėjęs į trobą. – Co? Nie podoba się? Któż wy tacy? Juźci nie panowie... Przez pomyłkę wstąpiłem pod ten chamski dach¹⁴.

Ir tik kai motina pastatydavo ant stalo pusbonkį, Agapit atsileisdavo. Išgėręs, kas buvo butely (valgė nedaug, o tėvas negėrė), sėsdavo prie fortepijono. Mano nekantriai laukta valanda atėjo! Ilgi siauros rankos pirštai, kuriuos tėvas vadino „bicz“ (botagai), audringai perbėgdavo per visą klaviatūrą, ir Agapit, pakėlęs barzdą į viršų, imdavo improvizuoti. Ką jis skambino, nesuprasdavau, tik matydavau, kad jis savo muziką giliai pergyvena: jo vienintelėje akyje matėsi tai džiaugsmo spindulys, tai pykčio žaibas; kartais ašara nuriedėdavo per išdžiūvusį veidą ir nukrisdavo ant barzdos. Koks nespalvingas ir negyvas atrodė man tada tėvo skambinimas! Staiga Agapit nutraukdavo, atstumdavo kėdę ir, piktai taręs: „Trzeba leczyć chorego“¹⁵, imdavos derinimo darbo. Po poros valandų, suderinęs instrumentą, vėl skambino, o aš, palindęs po fortepijonu ar įsispraudęs kur į kertę, nenuleisdavau nuo jo akių. Iš jo skambintų dalykų tėvas išmoko kelis lengviausius, kuriems už pusbonkį Agapit parašė gaidas. Iš tėvo paskui ir aš išmokau vieną žemaitišką polką, Agapito improvizaciją. Sutemus, prieš eidami gulti, aprikęs Agapitas ilgai su tėvu kalbėdavos apie muziką, apie jos atstovus, apie Žemaitijos vargonininkus. Iš tų kalbų sumesdavau, kad ir tėvas, kaip Agapit, tik viena muzika domisi ir tik ją vieną rimtai vertina; jai tarnaudamas, pamiršta sunkią gyvenimo našta: nusižeminimą prieš kleboną, jo gospadinės įžulumą, ubagišką gyvaliojimą špitolėje. Suprasdavau tada, kodėl tėvas nekeitė niekingo vargamistros amato į kitą, pelningesnę darbą, nors motina dažnai ragino eiti tarnauti ar ūkvedžiu į dvarą, ar raštininku į įstaigą. Vieną kitą dieną pagyvenęs pas mus, Agapit traukė toliau. Po keleto metų pasiekė mus žinia, kad Agapit mirė: žiemą rado jį pusnuogį ir sušalusį vieno dvaro daržinės šiauduose. Qualis artifex perit!¹⁶

Vieną rudens dieną pas tėvą sustojo paganyti arklį kažkoks vaikinys, krepšių dirbėjas iš Šiaulių. Jis grįžo iš Varnių mugės, kur išpardavė savo krepšius, ir dabar vyko į Šiaulius. Jaunas vyrukas patiko tėvui savo miestiška išvaizda, savo lenkiška kalba. Iš pradžių juokais, o paskui ir rimtai tėvas siūlė tam vaikinui nuvežti mane pas motiną į Šiaulius, į kuriuos iš Janapolės buvo apie aštuonias mylias. Pasiilgęs motinos ir brolio mielai sutikau važiuoti. Kai jau sėdėjom vežime, tėvas, atsisveikindamas su vaikinui, pajuokavo: „Tylko nie zawieź do Kowna.“¹⁷ Važiuoju per Luokę, kur krepšių pynėjas ganėsi pas senelį, paskui vykom į Kuršėnus. Atvažiuoju vėlyvą vakarą. Čia pynėjas, dar neprivažiavęs miestelio, ganė pas dvarininko Gruževskio kumetį. Nakvojom daržinėje ant šieno. Ryto metą mums išvykstant, kažkokie vaikėzai ėmė mėtyti į mus akmenis: keršijo už mano vežėjo išdykavimą su mergina, kuri miegojo su mumis daržinėje ir kuri, matyt, buvo jų globojama. Vienas akmuo ir man pataikė į sprandą. Apie pietus privažiavome Kužius, ir čia prasidėjo mano bėdos: kai jau Kužius palikome ir iš tolo ėmė matytis Šiaulių balta bažnyčia, pynėjas pareiškė, kad Šiaulius jau pravažiavom, o ten štai baltuoja Kauno bažnyčia ir kad jis nuvešias mane į Kauną. Prisiminė tėvo žodžiai „tik nenuvežk į Kauną“. Šokau iš vežimo ir pasileidau bėgti atgal į Kužius, o pynėjas sudrožė arkliui, vežimas nuriedėjo į „Kauną“. Vaikai trumpiau išgyvena skausmą, bet užtat stipriau negu suaugusieji – tai aišku visiems, kas tokius išgyvenimus gerai atsimena. Ir man tada baisus skausmas draskė krūtinę. Kamavo mintis, kur man dingti nežinomam mieste. Bėgdamas Kužių link ir per ašaras šaukdamas „mama, mama“, vis dairydavaus atgal, ar negrįžta pynėjas: kažkodėl ėmė

¹⁴ Kaip laikotės, chamai? Ką, nepatinka? Kas gi jūs tokie? Aišku, ne ponai... Per klaidą įžengiau į chamų trobą (lenk.).

¹⁵ „Reikia gydyti ligonį“ (lenk.).

¹⁶ Koks menininkas žuvo! (lot.)

Povilas Višinskis kartą papasakojo man, iš kur ir kas buvo tie Agapit ir Donat. Iš Pečkauskių sužinojęs, kad tuodu broliai Beresnevičiai buvo kilę iš turtingų dvarponių, kad pabėgė iš Šiaulių gimnazijos į sukilimą, kad paskui slapstėsi Prūsijoje, kad grįžę niekur negalėjo prisirašyti, o tėvai jau buvo išvežti į Sibirą, dvaras konfiskuotas ir atiduotas kažkokiam caro valdininkui.

¹⁷ „Tik nenuvežk į Kauną“ (lenk.).

atrodyti, kad jis iš Šiaulių, o ne iš Kauno; ir su seneliu, ir su kumečiu kalbėjo tik apie Šiaulius. Galų gale pamačiau jį sustabdžius arklį. Atsigrėžė ir ėmė mosuoti botagu. Leidau bėgti atgal. Pribėgęs pamačiau jį besijuokiant. Pasisakė pajuokavęs ir liepė lipti į vežimą. Iki pat Šiaulių visą laiką tylėjo, tik įvažiuojant į miestą sudraudė mane, kad nieko nesakyčiau motinai.

Šiauliuose išsižiojęs žiūrėjau į nematytus mūrus, į daugybę slankiojančių žmonių. „Kaip per atlaidus Varniuose“, – pamaniau. Pravažiavę miestą, atsidūrėm priešais bažnyčią; ji mane pritrenkė savo didumu. Palikęs arklį prie vienos krautuvės, pynėjas nusivedė mane per šventorių į vargonininko namelį kur tamsoje drėgnoje pogrindžio kamarėlėje radau motiną. Labai nustebo, kad tėvas patikėjo mane nepažįstamam žmogui. Gražiai padėkojo pynėjui ir pavaišino, kuo turėjo po ranka. Motinos gyvenamą urvą puošė niekados dar mano nematytas stebuklingas daiktas – maži vargonai, sena, apdraskyta fisharmonija; su ja broliukas tuoj mane supažindino, koja mindamas dumplės, o ranka spausdamas klavišus. Kiauras dienas tupėdavau prie tos fisharmonijos, ant kurios kartais pagrodavo ir į rūsį nužengęs vargonininkas.

Tuo tarpu motina, išleidusi atsivežtas santaupas, ėmė rūpintis susirasti kokį darbą. Ką nors gauti iš namų nebuvo vilties. Tėvas pats neką teuždirbdavo, gaudavo už giedotas mišias po dešimt kapeikų ir retkarčiais už egzėkvijas po pusrublį. Tiesa, jis dar turėjo du pripuolamus pajamų šaltinius: už įrašytas kam nors metrikas imdavo iki 15 kap. ir už vieškelio ženklinių akmenų maliavonę gaudavo iš kaimiečių po 20 kap. už kiekvieną. Nusipirkęs Varniuose įvairiaspalvių miltelių ir pokosto, pasigamindavo dažų ir ant nedidelių akmenų, sustatytų trobos pasieniuose, baltame fone tepliojo juodus skaitmenis, apvesdamas juos mėlynais skrituliukais. Iš šitokių pajamų sutaupydavo kelis rublius, bet jų iš rankų nepaleisdavo, laikydamas juodai dienai.

Iš kažkur sužinojus, kad pradedamosios mokyklos vedėjas mokytojas Gerasimovičius ieško sargo, motina pasisiūlė tarnauti už keturis rublis per mėnesį. Apsigyvenom vienoje mokyklos salkoje, o antrą buvo užėmęs jaunesnysis mokytojas Snitko. Už tą palėpės kambariuką ir keturius rublius motina privalėjo valyti mokyklos patalpą ir kiemą, šluoti gatvę ir šaligatvį, kūrėti krosnis ir aptarnauti abudu mokytojus. Darbo buvo nuo ankstauro ryto iki vakaro. Dirbo ji ir naktimis: pramerkęs akis, matydavau ją sėdint prie lemputės ir taisant mūsų baltinius, lopant kelnes ar adant kojines. Kol pramoko rusiškai, dažnai būdavo barama ir koliojama. Vieną rytą Snitko, pravėręs savo duris, sušuko: „Скорей неси брюки!“¹⁸ Abu mokytojai iš vakaro padėdavo ant kėdės prie savo durų drabužius ir batus, kuriuos motina turėjo rytmetį atiduoti jiems išvalytus. Žodžio „briuki“ nebuvo girdėjusi, Gerasimovič sakydavo „stany“, taigi Snitkos nesuprato ir paskubėjo atnešti jam... kelis burokus. Šis ją iškoliojo paskutiniaisiais žodžiais. Laimė, kad koliojimui motinos neveikė, ji tik pasijuokdavo iš jų. Visa siela atsidavus vaikams, lengvai pakeldavo nemalonumus, kurie lietė tik ją, ne vaikus. Išsivirti valgyti neturėjo laiko. Visą dieną gėrėm arbatą, kurios namie nebuvom ragavę. Ne tiek arbatą, kiek cukrus mums patikdavo. Pietums, be duonos prie arbatos, gaudavom kartais keptų bulbių ar pampušų. Pas Gerasimovičių vargome iki pavasario. Brolis ėjo į gimnaziją, o aš lankiau motinos prižiūrimos mokyklos pirmąjį skyrių.

II

Mokslas man nesisekė: viskas buvo dėstoma rusiškai, maža tesuprasdavau; lenkiškai ir išsižioti nebuvo galima. Bet vaikai pertraukų metu už mokyklos sienų kalbėjosi lenkiškai; tatai dar labiau trukdė išmolti rusiškai. Tuo tarpu mokytojų reikalavimai buvo labai griežti: gramatikos taisyklės, pasakėčias, eilėraščius reikėjo mokėti atmintinai. Kaldavom, maža tesuprasdami. Tikyba dėstė kun. Mamertas Žotkievičius irgi rusiškai. Mokytojai buvo žiaurūs, ypač Snitko: tampymai už ausų, ilgas klūpojimas kampe, plaukų rovimas, delnų daužymas liniuote, smarkūs antausiai (Snitko suduodavo į veidą su kumščiu) – buvo mėgstamos mokymo priemonės ir paskatinimas mokslui.

¹⁸ „Greičiau nešk kelnes!“ (rus.)

Buvo mūsų tarpe toks Dočkus, mažas, bet stiprus ir drąsus vaikas; jis mus stebino savo mokėjimu vaikščioti rankomis, užrietęs kojas į viršų. Už atkaklumą dažniausiai buvo mokytojų mušamas ir kankinamas, bet niekados nepravirkdavo, tik pabalęs sukąsdavo dantis ir sutraukdavo antakius. Kai kartą vienas, jau paūgėjęs mokinys Kuntskij pasakė Dočkui, kad jo tėvas vagis, tas mažas berniukas pasišokėdamas taip apipylė jį antausiais, kad Kuntskij tik užsimerkė ir palenkė galvą. Tada Dočkus šoko jam ant sprando, pavertė ant žemės ir ėmė spardyti; pabėgo tik tada, kai į klasę po pertraukos atėjo mokytojas.

Mūsų pirmame skyriuje buvo įvairaus amžiaus berniukų – nuo septynerių metų (kaip aš) iki penkiolikos (kaip Kuntskij). Dočkus buvo vyresnis už mane, gal kokių devynerių metų. Didelis mokinių amžiaus skirtumas tame pačiame skyriuje susidarydavo todėl, kad kai kuriems negabiems, bet ramiems kaip Kuntskij mokiniams buvo leidžiama sėdėti tame pačiame skyriuje po keletą metų. Kuntskij buvo pusiau idiotas: ant ilgo kaklo, kyšančio iš siaurų pečių, tupėjo maža galvutė su pasišiaušusiais plaukais; tarp ašarotų akių kyšojo ilga, visuomet snargliuota nosis, lūpų galuose rinkosi seilės, kurios, jam kalbant, virsdavo putomis. Stodamas į mokyklą, radau jį jau trečius metus sėdint pirmame skyriuje, ir po ketverių metų, baigdamas mokyklą, palikau jį pakopusį tik į trečią skyrių. Iš kitų mano draugų artimiausi buvo šie: Eduardas Danijelis ir Edmundas Danijelis, Stanislavas Borovskij ir Antonis Kokštas.

Danijeliai buvo vokietukai, sūnūs malūnininko iš Žaliūkų kaimo, už du varstus nuo Šiaulių; mažai gaudavo mušti, nes mokėsi labai gerai, ypač Eduardas, kuris man dažnai padėdavo spręsti aritmetikos uždavinius.

Borovskis buvo žymiai vyresnis už mane, gyveno su savo motina, padiene darbininke, už šventoriaus mažoje bakūžėje, kurioje iš viso buvo viena kamarėlė. Dažnai jį lankydavau. Tai buvo augalotas, stiprus berniukas, gerai mokėjo rusiškai. Jį vadino benkartu. To žodžio tada nesupratau ir nesiteiravau dėl jo reikšmės, pats su kitais jį taip pravardžiuodamas, ypač kad tas skambus žodis „benkart“ man patikdavo ir vaizdavaus jį tinkant didvyriams vadinti. Mane Borovskij kažkodėl pamilo; sėdėdamas suole prieš mane, kai rašydavom diktantą, taip padėdavo sąsiuvinį, kad lengvai galėjau iš jo nusirašinėti. Vyresniuose skyriuose, norėdamas mane pralavinti, duodavo skaityti visokių rusiškų knygelių, kurių nemaža turėjo namie. Buvo tai tikras šlamštas, bet man kai kas patiko, ypač *Битва русских с кабардинцами*¹⁹. Gi jo paties mėgiamiausias veikalas buvo *Лука Мудищев*²⁰, perdėm pornografinio turinio poema, rodos, Puškino parašyta (taip paskui teko girdėti), bet niekur nespausdinta. Borovskis pats buvo ją iš kažkur nusirašęs. Visą šitą ilgoką eilėrašį mokėjo atmintinai, dažnai jį mums deklamavo ir pats svajojo kada nors užaugti tokiu stipruoliu kaip Mudiščevas. Nelabai tesuprasdavau, apie ką ten kalbama, bet nujausdavau kažką nešvankaus. Po dešimties metų, kai jau buvau bebaigiąs gimnaziją, mačiau su juo Šiauliuose per vaidinimą arbatnamyje „Народная чайная“, kur jis atsilankė, atvykęs iš Peterburgo motinos pasiimti. Supratau jį buvus uoliu Mudiščevo sekėju: nors buvo augalotas, plačių pečių vyras, bet visas drebėjo kaip galareta; jo galva, liemuo, rankos ir kojos nuolat judėjo, o veidą traukė įvairiausi spazmai. Aiškinosi sergąs aukščiausio laipsnio neurastenija, ir kai po vaidinimo prasidėjo šokiai, nusišypsojęs pasakė: „Aš ir vietoje stovėdamas šokinėju.“ Daugiau jo nebemačiau.

Antonis Kokštas buvo mažas, gražus, geltonplaukis berniukas visada švarus, judrus ir linksmas. Kodėl aš jam patikau, nežinau; gi jis man savo veidelio bruožais primindavo Lileikienę, jos nosį, lūpas, akis. Buvom vienas antrą įsimylėję. Bučiavom vienas antram rankas, veidą, saugodamiesi, kad kas nepamatytų. Smagu buvo susikabinus vaikščioti per pertraukas. Iš ryto susitikę raudonuodavom iš susijaudinimo, man net širdis alpo ir ausyse ūžė, jį iš tolo pamačius. Žodžiu, buvo visi aistros simptomai. Toji meilė truko ištisus metus, paskui pabėgo tarp mūsų kažkoks šešėlis, Kokštas ėmė tolintis nuo manęs, o susitikę akis į akį gėdindavomės kits kito ir nesisveikindavom, skubėjom nisisukti į šalį kas sau.

¹⁹ „Rusų kova su kabardinais“ (rus.) (red. pastaba).

²⁰ „Luka Mudiščevas“ (rus.); tai ne Aleksandro Puškino, o Ivano Barkovo (1732–1768) kūrinys (red. pastaba).

Kai jau buvau pirmos klasės gimnazistas, vieną kartą, lipdamas po sumos laiptais iš bažnyčios viškų žemyn, pamačiau Kokštą; jis nubėgo laiptais pirma manęs iki užsisukimo ir ten aikštelėje laukė, kol nusileisiu. Aprengtas gimnazisto uniforma, su ilgu pilkos gelumbės paltu, kurį puošė sidabrinės sagos, laikydamas rankoje naują kepurę su sidabrinio ženklu (ką tik buvau stojęs į gimnaziją), iškilmingai ir palengva leidaus žemyn. Priėjęs aikštelę, kur kampe stovėjo kitados mylimas berniukas ir nedrąsiai žiūrėjo į mane, kurio akys tartum sakė: „Šitai tu koks dabar!“ – apsimesdamas jo nepastebįs, ramiai praėjau pro šalį. Jis vėl bėgo pirmyn, vėl sustojo kitoje aikštelėje. Praėjau tartum jo nepamatęs. Ir tai pasikartojo tiek kartų, kiek buvo pasisukimo aikštelių, o būta jų keletas. Jei būčiau tada ištiesęs ranką ir pasisveikinęs su juo, būtum susitaikę. Bet aš nebenorėjau: dabar buvau iš kito, aukštesnio, gimnazistų luomo! Tai buvo mano paskutinis be žodžių pasimatymas su Kokštu. Ar gali būti tarp berniukų meilė? Pasirodo, kad gali, ir tai aistringa meilė, su ilgesiu, giliu susijaudinimu, bučiniiais, pavyduliavimu. Tokia meilė tarp jautresnių berniukų atsiranda prieš jų subrendimą, kada dėmesys ima krypti į mergaites. Tokiai berniukų meilei atsirasti patogi sąlyga yra ta, kad berniukai būna vieni be mergaičių, kaip kad šiuo atveju: mūsų mokyklos mokiniai sudarė tartum uždara berniukų bendruomenę, į kurią nebuvo progos įeiti mergaitėms, o jei tokia proga ir pasitaikytų, patys berniukai su mergaitėmis nenorėtų sueiti, laikydami jas sau nelygiomis, žemesnėmis už save.

Kokšto atšalimo anuomet negalėjau suprasti; priežasties jis nepasakė, nususuko nuo manęs ir tiek. Užtat dabar, prisiminus anuo senus laikus, tą priežastį suprantu. Kokštas nususuko nuo manęs po vieno negarbingo pasielgimo, o vaikai tokiems dalykams yra jautrūs, kompromisų nepripažįsta. Buvo taip: kartą pertraukos metu vaikščiojom su juo kieme, laikydamiesi kaip paprastai už rankų. Staiga pasirodė vedėjas Gerasimovičius ir pasišaukė mane. Pribėgęs prie jo, lenkiškai su Kokštu šnekėtų žodžių veikiamas, paklausiau: „Co?“²¹ Gerasimovičius, surikęs: „Я тебе покажу цо!“²², pagriebė mane už ausies, įsitempė į klasę ir, vis sukdamas ausį, paklupdė prie savo stalo. Pasirodžius kraujui, paleido ausį ir rūsčiai pasakė išvysiąs iš mokyklos, nes esu kelis kartus pastebėtas kalbant lenkiškai, o dabar išdrįšęs net į mokytoją prabilti ta „velnių kalba“ (чертов язык). Iš mūsų mokyklos dažnai vieną kitą išvarydavo net už menkesnius nusikaltimus; pamaniau mokytoją tikrai įvykdysiant savo grasinimą. Mane sukrėtė šiurpas. „Nebematysiu Kokšto“, – nieko kito nepagalvojau. Viena ranka laikydamas ausį, iš kurios kraujas varvėjo per pirštus į rankovę, antrą ištiesiau į viršų ir, susilenkęs iki žemės, apkabinau mokytojo koją, klykdamas „niabudu, niabudu!“²³ Mokytojui toks mano nusižeminimas, matyti, patiko, jis atsileido ir pasakęs: „Ну, смотри, чтобы это было последний раз“²⁴, liepė sėstis į vietą. Eidamas į suolą, kuriame sėdėjau su Kokštu, pamačiau jį išbalusį, prisimerkusį žiūrint į mane. Nuo to laiko šis išdidus berniukas, nieko nesakydamas, ėmė neapkęsti manęs už tokį bjaurų nusižeminimą, o draugai ilgą laiką pravardžiavo „niabudu, niabudu“.

[...]

III

[...]

Gegužės mėnesį Kurtuvėnus aplankė vyskupas Antanas Baranauskas *dirmavonės*²⁵ apeigoms atlikti. Gražų pavasario šventadienį vyskupas, sėdėdamas šventoriuje prie bažnyčios sienos puošniai padabintame soste, sakė žmonėms pamokslą. Pirmą kartą tada išgirdau nežemaitišką tarmę, ne viską tegalėjau suprasti, bet mane giliai paveikė skambūs, aiškiai vyskupo tariami lietuviški žodžiai. Davatkos ir

²¹ „Ko?“ (lenk.) (red. pastaba).

²² „Aš tau parodysiu ko!“ (rus.) (red. pastaba).

²³ „nebūsiu, nebūsiu!“ (rus.) (red. pastaba).

²⁴ „Na, žiūrėk, kad tai būtų paskutinis kartas“ (rus.) (red. pastaba).

²⁵ Sutvirtinimo sakramento.

šiai bobelės, nors taip pat, matyti, maža tesuprasdamos, ašarojo, įbedusios akis į vyskupo veidą. Vyskupas jau buvo senas. Pasirodė man labai iškilmingas, gražaus stambių bruožų veido, aukšta infula ir spindinčiais rūbais pasipuošęs. Per Sutvirtinimo ceremoniją krikšto tėvu buvo senis Paliulis, papiršęs man prašmatnų Mamerto vardą (tokį vardą turėjo mūsų mokyklos kapelionas Mamert Żotkiewicz).

Vasarą pirmą kartą pradėjau uogauti pats vienas: iki šiol eidavau į girią draugėje – su broliu ar kaimynų merginomis. Grafo miškai supo Kurtuvėnus iš visų šonų. Miškuose buvo apstu vad. skynimų, atseit iškirto miško plotų, apaugusių didesniais ir mažesniais krūmais, kur tarp senų kelmų knibždėte knibždėjo įvairių uogų – žemuogių, aviečių, vėliau mėlynių, girtuoklių. Ypač be galo daug buvo žemuogių. Piemenys jų nerinko: ganyti ir net vaikščioti po skynimus buvo griežtai grafo uždrausta. Skynimus ir patį mišką saugojo eiguliai ir girininkai, kuriuos žiūrėjo grafo urėdas, vad. „łowczy“. Tokiu urėdu tada buvo čekas, pan Werdyn, gyvenęs miškų gilumoje, Vainagių palivarke, už 6 varstus nuo Kurtuvėnų. Jam mirus, miškus žiūrėjo sulenkėjęs vokiečių pan Mejer. Žemaičių urėdais ar girininkais grafas neskyrė: manė juos leisiant apylinkės ūkininkams vogti mišką. Pats grafas dažnai pėsčias žygiuodavo į mišką kaskart į kitą jo šoną, tikėdamasis ką sučiupti vagiant ar žalojant medžius. Žmonės, pastebėję jo ilgą liesą figūrą ant plonyčių kojų, kuriomis nepasitikėdamas dar pasiremdavo lazdele, ypač šokinėdamas per griovius, sakydavos: „Štai garnys jau bizda į mišką!“ Pamatęs kokią bobelę nešant žabų glėbį, sustabdydavo ją ir plonyčiu balseliu sucypęs: „Nie można, nie można, to moje“²⁶, liepė nešti žabus atgal į mišką ir padėti ten, iš kur buvo paėmusi; pats į tą vietą ją ir nulydėdavo. Atitaisydamas menką vagystę, pražiopsodavo stambiai: ne vienas apylinkės valstietis pasistatydavo iš grafo pušų naujus trobesius, apdovanojęs girininką ir papirkęs urėdą; šis už gerą kyšį nurodydavo tolimą miško vietą ir patogų laiką, kada be pavojaus galima buvo išsikirsti ir išsivežti reikalingą medžiagą.

Skynimų buvo kelios dešimtys. Kasmet atsirasdavo po vieną skynimą tame miško plote, kur buvo parduotas ir iškirtas miškas. Plotas buvo apželdinamas ir po keliasdešimt metų virsdavo tikru mišku. Jauni skynimai ypač buvo saugomi, kad žmonės ar gyvuliai braidydami po juos nesužalotų dar silpnų medelių. Nesuprasdami tokio labai griežto draudimo lankytis skynimuose, mudu su broliu buvome nepatenkinti ir kartą, dar prieš mūsų išsivymą iš namų, nusinešėm į artimiausį skynimą degtukų dėžutę; ten brolis padegė vieną jau gerokai į viršų ištįsusių pušelę. Buvo kaitri vasaros diena. Medelis bematant suliepsnojo. Išsigandę pasileidom bėgti į mišką, iš kur stebėjom degančią pušelę. Mūsų laimei, tik tas vienas medelis ir sudegė: vėjo nebuvo, vieta drėgna, o aplink medelį augo tanki žolė, neleidusi ugniai persimesti toliau. Tais metais dažnai įvykdavo gaisrų grafo miškuose, dūmai gaubė bažnytkaimį, sunku buvo alsuoti. Kalbos apie padegimus, gaisrus ir jų gesinimus taip mus paveikė, kad ir patys sumanėm padegti mišką.

Uogauti paprastai eidavau į girią, supančią Girnikių kalną, ant kurio viršūnės 1904 metais buvo pastatytas ažuolinis kryžius spaudos atgavimui pažymėti. Kryžiaus pastatymo iniciatoriai buvo du broliai Vizbarai, kunigas Jonas, tada klebonavęs Kurtuvėnuose, ir Rygos politechnikos studentas Peliksas. Gražią vasaros dieną kryžiaus pašventinimo apeigas atliko kunigas J. Tumas, tam tyčia pakviestas į Kurtuvėnus, o sutikimą statyti kryžių ant grafui priklausančio kalno buvo išgavęs Povilas Višinskis, Pliaterio vaikų mokytojas. Į šventinimo iškilmes buvo atvykę grafai su Višinskiu ir didelės žmonių minios iš Kurtuvėnų, Bubių, Bulėnų, Gilvyčių, Skaudvilių, Rimučių, Baltosios, Linartų, Girnikių, Sauginių, Naisių ir kitų kaimų. Nugara atsirėmęs į ką tik pastatytą ažuolinį kryžių, Tumas pasakė gražią kalbą, pabrėždamas Višinskio nuopelnus kovoje dėl spaudos atgavimo.

Paėmęs didoką puodą bei mažą puodelį uogoms dėti ir duonos papentį, giedrą vasaros rytą išeidavau uogauti Linartų link. Siauras kelelis, kuriuo teko eiti, už Linartų baigėsi prie Ventos ištakų. „Okolica“ Linartai, už poros varstų nuo Kurtuvėnų, priklausė grafui ir buvo apgyventa kelių šunbajorių sklypininkų, iš kurių tepažinojau vieną (pan Urbanowicz). Tikras skurdžius trobelninkas, vargstas ant

²⁶ „Negalima, negalima, tai mano“ (lenk.).

poros dešimtinių sklypo, iš kurio turėjo ir pats su šeima išsilaikyti, ir grafui už nuomą sumokėti, dėjosi kažkuo aukštesniu už labiau pasiturinčius, bet lenkiškai nemokančius apylinkės kaimiečius. Dvi Urbanovičiaus dukterys, panny Urbanowiczówny, paprastos kaimo mergaitės, kur mane pamačiusios vis užkalbindavo nežmoniška lenkų kalba:

– Ci ziv, ci zdrów? Koc tu, klopcze, dam jabłuszka...²⁷

Tokių Urbanovičių, Stšigockių, Budreckių daug buvo anuomet Kurtuvėnų apylinkėse. Ir keista: jie patys, niekieno neverčiami, būdami grynais žemaičiais, mielai dėjosi lenkais, įsikibę laikėsi „lenkystės“, nieko už tą savo lenkystę nesitikėdami gauti ir nepaisydami pašaipų bei pravardžiavimų, kurių jiems negailėjo aštrus žemaitiško kaimiečio liežuvis. Lenkpalaikis, šunbajoris, subinlaižis, ponų išpera, nusmuktkelnis ir kitokie epitetai visur juos lydėjo. Prie savo lenkiškumo buvo taip prisirišę, kaip tikintieji žydai prie Talmudo. Tame naivame ir vaikiškame lenkiškumo dievinime buvo kažkas nesuprantama, fantastiška, pasakyčiau, net kažkas poetiška, kas juos pakeldavo jų pačių akyse, suprasmindavo gyvenimą, užgrūdindavo kovoje su to lenkiškumo priešais, padėdavo lengviau pakelti ir skurdą, ir vergiją. Niekuomet nesu matęs šunbajorių kaimiečių nuliūdusių, nusiminusių, rankas nuleidusių: skurdžiau gyvendami už vidutinį kaimietį žemaitį, visada buvo gerai nusiteikę, linksmi, svetingi, ypačiai mandagūs, komiškai tą savo mandagumą reikšdami. Niekas tada jų neglobojo ir nejungė²⁸, tikri lenkai ponai juos niekino, žemaičiai pajuokdavo, – o šie vis laikėsi savo lenkiško stabuko. Atrodo, kad šis klausimas nėra dar visiškai ištirtas, jis apeinamas pasitenkinant šablonišku nurodymu į nesveiką lenkomaniją, į lenkų apmulkintus, neatsparius žemaičius...

[...]

Visai į vakarą grįžęs namo, dalį uogų atiduodavau motinai, patenkintai, kad nereikės rūpintis vakariene, o kitą, didesnę, dalį nunešdavau į kleboniją kunigui vikarui Balsevičiui; buvau jo nuolatinis uogų statytojas. Iš bobų pirktais uogų vikaras vengė: jos nešvariai rinkusios. Balsevičius buvo gero būdo, ramus žmogus, didelis knygų mėgėjas. Niekas nematė jo pykstant, balsą keliant, negirdėjo ką skriaudžiant. Visas savo knygas, tarp kurių buvo retų ir vertingų, prieš mirdamas užrašė Kauno universitetui. Už uogas Balsevičius sumokėdavo man gerus pinigus, taip kad dienos vargas nenueidavo niekais. Gaudavau iš jo dvigubai tiek, kiek bobos už tiek pat žemuogių; duodavo man sidabrinį dešimties, kartais net penkiolikos, kapeikų pinigą, kurį nunešdavau motinai.

Šitos vienatviškos ir gražiomis vasaros dienomis dažnos kelionės į Girnikų kalną ne visuomet nusisekdavo. Tekdavo kartais grįžti namo, nepriėjus skynimų, jei iš tolo pamatydavau priešais einančius grafiukus. Grafo buvo aštuonetas vaikų. Visi jie, išskyrus du mažiausius, kareiviškai išsirikiavę pagal ūgį į vieną būrį, kurio vienam šone ėjo mažiausias, o antrą šoną vainikavo namų mokytojas ar „bona“, plačia virtine skersai visą kelią žygiuodami, traukdavo pasivaikščioti į aplinkinius miškus, iš kur išbaidydavo žabus renkančias bobas. Jei kas važiavo ar ėjo priešais, turėjo sukti iš kelio, nes „šerenga“ niekam, išskyrus kunigą, kelio neužleisdavo. Iš tolo pamatęs marguliuojančią ponybės krūvą, pasukdavau atgal, bažnytkaimio link, jei kelio pakraščiuose nebuvo tankių krūmų, kuriuose pasislėpęs galėčiau perlaukti juos pražygiuojant. Susitikimui išvengti iš namų išeidavau labai anksti, bet ir anie, matyti, mėgdavo tyrą rytmečio orą, o gal vaikščiojo prieš pusryčius dėl apetito. Retai, bet pasitaikydavo, kad staiga iš už kelio pasisukimo pasirodydavo grafų eisena, grįžti ar sprukti į krūmus jau nebuvo laiko. Tada visų grafiukų akis matydavau įsmeigtas į mane, pasidarydavo gėda savo lopyto švarkelio ir skylėtų kelnių, nuleisdavau galvą, pajusdavau kaistant skruostus ir ausis ir pasitraukęs iš kelio pakraščio į dirvą, slinkdavau pro šalį bet kepurės nenusiimdavau, kaip motina mokė mus daryti, pamačius kurį iš grafų. Tėvai neapykantos

²⁷ Ar gyvas, ar sveikas? Eikš čia, vaike, duosiu obuolį (*lenk.*).

²⁸ Visokios „Lutnios“ ir „Pochodnios“ atsirado tik po keliasdešimt metų visai kitomis aplinkybėmis ir tam tikrais tikslais.

ponams nežadino, atvirksčiai nuolat mokė jiems nusilenkti, nes ir ponus, ir ubagus tas pats Dievas į pasaulį leidęs, tokią amžiną tvarką nustatęs. Grafiukai atrodė mums ypatingos būtybės, mus pagaudavo didelis smalsumas sužinoti, kaip jie gyvena, ką valgo, kaip mokosi ir apie ką kalba savo tarpe. Manėme, kad jie visai kitokie negu mes, skurdžiai, kad jų ir fiziologinis gyvenimas kitoks, kad jie neprakaituoja, nesmarvina, o kvepia tarytum angelai.

[...]

XIV

Vasarą praleidau Kurtuvėnuose, kas savaitę porą kartų lankydamasis grafų rūmuose: grafienė pavedė man (aišku, be atlyginimo) kartoti su Kociu išeitą kursą ir rašyti su juo lotyniškus extemporalis, nes Kocio kalboms, ypač lotynų, nerodė nei gabumų, nei palinkimo. Klebonui Vizbarui pasiūlius, gyvenau laisvame vikariate: du antro vikariato kambariukus laikė užėmęs linksmas bernas, vikaras Jonas Armalis.

Iš Rygos atvyko atostogų klebono brolis, politechnikos studentas Feliksas, su trimis draugais studentais – Sabaliausku, Šimeliūnu ir Pundzevičium. Šie studentai, pasipuošę politechnikos uniforma su paausuotais antpečiais ir tokiomis pat sagomis, buvo tikri karjeristai. Kalbėjosi tik su sau lygiais, laižėsi prie aukštesnių už save ir jiems reikalingų žmonių, žemesnių už save tiesiog nematė ir praeidavo pro juos kaip pro negyvą daiktą. Suprantama, kad ir į mane, jiems nereikalingą gimnazistą, žiūrėjo iš aukšto arba, tiksliau sakant, visai nežiūrėjo ir nematė, nors gyvenau su jais po vienu stogu ir iš Vizbaro malonės valgiau prie vieno stalo. Galimas daiktas, kad jie instinktyviai jautė manyje konkurentą, kukliai, bet užsispyrusiai kopiantį į aukštesnį luomą ir pasiryžusį iš dabartinio parazito virsti ateityje panašiu į juos karjeristu. Po pietų jie keturiese eidavo maudytis į Pašvinio ežerą ar šiaip pasivaikščioti į čia pat esančius miškus. Kartą Feliksas kažkodėl pasiūlė ir man prisidėti prie jų kompanijos. Ėjom Šaukėnų keliu į Pašvinį. Kelias buvo platus, visi ėjom viena eile, – keturi antpečiuoti studentai, iš krašto aš, penktas. Kai kažką paklausiau savo kaimyno, jis nieko neatsakė, apsimetė nenugirdęs. Perėjau į kitą eilės kraštą, bet ir ten niekas su manim nekalbėjo. Prie miško kelias susiaurėjo, man teko eiti užpakaly. Galop, apmaudo pagautas, palikau juos ir grįžau namo. Jie net nepastebėjo. Nuo to laiko visiškai nuo jų pasitraukiau ir susitikdavau tik per pietus. Jie nieko neskaitė, jokių knygų su savim neatsivežė ir neėmė knygų iš klebono knygyno, kurį sutvarkyti Vizbaras buvo man pavedęs: sudariau knygų ir žurnalų katalogą, sustačiau pagal turinį (ypač gausus buvo antikinės literatūros skyrius) ir įrašydavau naujus leidinius, siunčiamus klebonui iš Rygos, Varšuvos ir užsienio. Nesidomino jie nei muzika, nei mano dievinama astronomija; pirmomis rugpjūčio dienomis išdūmė į Rygą. Tie keturi šaunūs studentai karjeristai nustojo man imponavę, ir aš net juos pradėjau truputį niekinti po to, kai įsitikinau, kad jie visiškai nesidomi „dangiškąja“ mūza Uranija, o „žemiškoje“ muzikoje yra tikri profanai. Vienoje klebono knygoje perskaičiau garsaus P. Čaikovskio nuomonę apie muzikai abejingus žmones: „Kas nemėgsta muzikos, yra nepilnavertis žmogus: nuostabus garsų pasaulis nepagaunamas praeina pro juos tartum pro kelmus.“ Ir toliau: „Jei nebūtų muzikos, neverta būtų gyventi.“ Šiuo atveju jie man atrodė tikri kelmai. O vis dėlto iš gyvenimo su jais po vienu stogu turėjau didelį laimikį: iš tolo girdėdamas juos kalbant tarp savęs skambia lietuvių kalba (aukštaičių tarpe), pirmą kartą ėmiau ta kalba rimtai domėtis ir ją pamėgti. Iki šiol iš visų man žinomų kalbų labiausiai patikdavo rusų kalba, apie kurią, kaip girdėjom mokykloje, Lomonosovas buvo taip pasakęs: rusų kalba turi ispanų kalbos kilnumą, italų švelnumą, prancūzų gyvumą, vokiečių stiprumą, lotynų ir graikų turtingumą, suglaustumą ir jėgą. Dabar gi, įsiklausęs į taisyklingos lietuvių kalbos skambėjimą, ėmiau ir joje stebėti tas savybes, kurias Lomonosovas priskyrė rusų kalbai.

Į vasaros galą pas kleboną atvažiavo jo mokslo draugas, šviesiaplaukis Juozas Skvireckas (arkivyskupas): jis tada mokytojavo Kauno kunigų seminarijoje ir vertė Bibliją į lietuvių kalbą. Šis man

pasirodė visai kitoks negu keturi studentai politechnikai: jokio išdidumo nei pasipūtimo nerodė, pasikalbėdavo ir su manim, ir su tarnais, kalbėjo dažniau lietuviškai, rečiau lenkiškai. Kartą paprašė surasti klebono bibliotekoje *Anykščių šilelį* ir *Metus*. Nė vieno tų veikalų nebuvau skaitęs, net nebuvau apie juos girdėjęs.

– Štai mano mėgiamiausi lietuviški poetai, – tarė jis, imdamas iš manęs atneštas knygas. – O tamsta kokios esi nuomonės apie Donelaitį ir Baranauską? – paklausė.

Paraudonavau ir nieko jam neatsakiau.

– Gal nepatinka? – klausė dar.

– Patinka, – pamelavau sumišęs.

Kai po kelių dienų Skvireckas grąžino tas knygutes, nepadėjau jų į vietą, tik nusinešiau į savo kambarį ir pradėjau skaityti. Skaudžiai nusivyliau: daug ko ten nesupratau! Iš mažens šiek tiek mokėjau žemaitiškai, bet neturėdamas ir neieškodamas progų kalbėti, ir tą truputį buvau pamiršęs. Gyvendamas šią vasarą lietuviškoje aplinkoje (visi Vizbarai kalbėjo tik lietuviškai), pramokau kiek ir aš, bet tik tiek, kad galėjau suprasti, ką man sako, ir keliais žodžiais atsakyti į klausimą. Iš pradžių net kiek ilgesnio sakinio nepajėgdavau sustatyti, o apie tai, kad galėčiau žmoniškai išreikšti paprasčiausią mintį, ir svajoti nesvajojau. Taigi dabar, pradėjęs skaityti *Anykščių šilelį*, iš karto susidūriau su neįveikiamais sunkumais: aptikau žodžius, kurių nei taisyklingai kirčiuoti, nei suprasti nevaliojau. Ir niekam nematant, raudonavau iš gėdos. „Kaip tat? – galvojau, – moku rusiškai, lenkiškai, graikiškai, lotyniškai, prancūziškai, vokiškai, o lietuviškai nesuprantu? O juk aš tas pats lietuvis, nors ir žemaitis.“ Pasiryžau nuveikti sunkumus ir susidaryti savo nuomonę apie Donelaitį ir Baranauską. Reikėjo pagalbos. Nutariau kreiptis į linksmąjį vikarą Armalį, kuris kalbėjo tik žemaitiškai, lenkiškai vos vos grabaliojo. Armalis buvo augalotas, šviesiaplaukis, gražaus veido bernas, kilęs ir Žemaitijos užkampio, iš Tryškių apylinkės. Kiek kartų užeidavau pas jį (gyveno už sienos antrame vikariate), vis mane sutikdavo lietuviška dainuška:

Visą amžių uliavojo,
Ant smerč neatbojo.
Ir atėjo ta valanda,
Kad jau reik numirti.

Dirbo brolis naują grabą
Iš baltų lentelių,
Sesės pynė vainikėlį
Iš žalių rūtelių.

Armaliu tenoras buvo švarus, sultingas, juo žavėjo davatkas, giedodamas prefaciją ir Pater noster²⁹.

Atlaikęs mišias, Armalis tupėjo savo vikariate, retkarčiais, jei buvo gražus oras, išeidavo į sodą su brevijorium rankoje ir pasirodydamas prie stalo pietų ar vakarienės valandomis. Studentų vengė, ir tie su juo nekalbėjo. Perskaitęs savo brevijorių (kiekvienai dienai nustatytas maldas), virsdavo į lovą, kurios tratėjimą už sienos aiškiai girdėjau. Iš klebono bibliotekos neėmė nei knygų, nei laikraščių, skaitė tik brevijorių ir retkarčiais kalendorių (tas dvi knygas teturėjo). Buvo be galo taupus, krovė kapeiką prie kapeikos. Kartais pavaišindavo mane bažnytiniu vynu, kurio nereikėjo pirktis, ir pats jo paragaudavo.

Armalis mielai sutiko padėti man nagrinėti *Anykščių šilelį*, kurį pats sakėsi skaitęs. Dar prieš kreipdamasis į jį, kiek abejojau dėl jo sugebėjimo ką nors žmoniškai paaiškinti, nes buvau pastebėjęs jį tariant ir kirčiuojant ne taip kaip Vizbarai: pvz., savo mėgiamojoje dainuškoje žodį „valanda“ kirčiavo „valanda“, o „vainikėlį“ tarė žemaitišku įpročiu „vainikelį“. Netrukus paaiškėjo, kad abejojimai buvo

²⁹ Tėve mūsų (*lot.*).

pagrįsti: mano „mokytojas“ nežinojo, ką reiškia „leikelės, ūmėdės, nemunės, veršakiai, perėjos, žalktienė, sedulėlė, velug“ ir kiti žodžiai pirmuose *Anykščių šilelio* puslapiuose.

– Visokių niekų prirašyta, – bambėjo Armalis. – O tu dabar suk sau galvą, ką reiškia tie nesuprantami žodžiai. – Ir, nusigręžęs nuo knygos veršio balsu subliovė: *Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam*³⁰.

Ne geriau pasibaigė ir su Donelaičio *Metais*. Iš karto pastebėjau, kad Armalis neturi supratimo apie skandavimą, pėdas, cezūras.

– Menka čia poezija, – tarė atstumdamas knygą, – ir liežuvį galima sulaužyti. Tai ne Maironis. Paklausk tiktai:

Į Žarėnus miškais nuo Šiaulių,
Jei pro Luokę kada bekeliausi,
Nepamiršk sustabdyti arklių
Ir ten kalną užlipti aukščiausią...

Padeklamavęs keletą eilėraščių posmų, paklausė:

– O ką? Ar ne gražiau skamba kaip tie „kalnai kelmuoti ar kelmai kalnuoti“?

Turiu prisipažinti, kad ir man tada labiau patiko dar negirdėtas Maironis negu Donelaitis su Baranausku. Susiradau bibliotekoje Maironio „Per skausmus į garbę“ ir, Armalio padedamas, visą poemą perskaičiau. Taip prasidėjo mano susipažinimas su lietuvių literatūra.

[...]

Po mišparų, kuriuos šauniai pagiedojo mūsų Armalis, visi kunigai susirinko valgomajame prie ilgo stalo, apkrauto kaimiškais užkandžiais – pripjaustytu kumpiu, lašinukais, salcesonais, sūriais. Abiejuose stalo galuose stovėjo dideli ąsočiai gelsvos giros, kurią ypač skaniai mokėjo pagaminti senė Vizbarienė, klebono motina; ji taip pat išvirė aukso spalvos krupniką, kurio du buteliai buvo pastatyti greta anų ąsočių su gira ir kurį tuoj ėmė ragauti stiprių gėrimų mėgėjai – kuršėniškis Nacickis ir Jagminas iš Micaičių. Stalo vidurį puošė didelis apvalus tortas, atlaidų proga atsiųstas grafienės. Ji įsakė ir klebono inicialus J. V. liukru išrašyti. Armalis pastebėjo netaktą įsimylėjusios grafienės ir, šaukštu iškabinęs raidę V., paliko tik J., o tą raidę galima buvo suprasti kaip atlaidų kaltininko Jokūbo inicialą. Be stalą supančių kunigų ir keturių studentų politechnikų pastebėjau greta kunigo Vizbaro vidutinio ūgio, jauną ir liesą geltonplaukį vyrą su nunešiota studentiška tužurka. Krito į akį jo plati ir aukšta kakta, kurios apačioje blizgėjo pailgos formos pilkos akys – tokios didelės, kad atrodė net kiek išverstos. Studento veidas juo žemyn, juoėjo siauryn ir baigėsi gelsva smailia barzdike, viršum kurios tįsojo nusvirę, irgi gelsvi ūsiukai, išdygę ant tokios siauros viršutinės lūpos, jog beveik visą laiką buvo matyti pora priešakinių dantų. Kai baigę užkandžiauti svečiai susėdo prie to paties stalo pietų, atsitiktinai atsidūriau greta Armalio. Patylomis paklausiau jo, kas tas studentas ir iš kur jis.

– Povilas Višinskis, – pašnabždėjo Armalis, – atvažiavo tartis su grafais dėl mokytojo vietos pas juos.

Išgirdęs studento vardą, prisiminiau, ką apie jį sakė man anuomet Pavyšnio kerdžius: kad jis esąs „svieto lygintojas, cicilikas“, antras Rozovas. Pradėjau stebėti studentą, ir buvo ko: visai nebuvo panašus į keturis studentus politechnikus, pagal kuriuos bemaž jau buvau susidaręs nuomonę apie tai, koks turi būti studentas (išskyrus, aišku, Rozovą, kurį laikiau išimtim ir lyginau su Turgenevo Bazarovu). Iš karto buvo matyti, kad Višinskiui svetimas bet koks išdidumas, arogantiškumas – pagrindinis anų politechnikų bruožas. Įtraukęs galvą į pečius, sėdėjo ramiai, bendrame pokalbyje nedalyvavo, tik tyliai atsakinėjo į

³⁰ Pasigailėk manęs, Dieve, pagal didelį tavo gailingumą (*lot*).

klausimus kunigo Vizbaro, kuris, matyti, pažinojo jį iš seniau ir dabar teiravosi apie bendrus pažįstamus, čia pat nepamiršdamas raginti, kad valgytų. Višinskis mažai tevalgė, tik savo išverstomis akimis dairėsi po kambarį ir svečius, palaikydamas veide tartum sustingusią šypsena. Kai kunigas Verblovskis papasakojo kažkokį anekdotą ir visi garsiai juokėsi, o politechnikai žvengė kaip arkliai, Višinskio šypsena paliko, kokia buvo anksčiau, ir garsiai jis nesijuokė (per keletą mūsų pažinties metų nesu matęs Višinskio garsiai juokiantis, nors buvo linksmo būdo, ir šypsena jo veide nepranykdavo). Višinskio krūtinė buvo sustingusi ir nemačiau (nei tada, nei vėliau), kad ji bent kiek kilnotųsi jam kvėpuojant. Šia proga ateina į galvą mintis, kad turbūt visos kvėpavimo organų ligos pareina nuo nemokėjimo taisyklingai kvėpuoti. Nuo pat kūdikystės motina moko vaikus, ką galima valgyti bei gerti ir ko negalima, rūpinasi vidurių išvalymu, teikia dietos patarimų, – žodžiu, vaiko kūno mityba yra nuolat prižiūrima, koreguojama. Tačiau vaiko kvėpavimas, jo mokėjimas išvėdinti plaučius paliekamas savieigai, gyvybiniam instinktui. Žinoma, dauguma vaikų nuo pat mažens savaime pagauna kvėpavimo ritmą ir pakankamai vysto krūtinės ląstą. Bet yra nemaža ir tokių vaikų (net ir suaugusių žmonių), kurie dėl įvairiausių priežasčių įpranta kvėpuoti netaisyklingai, jų krūtinės ląsta neišsivysto, ir didesnė plaučių dalis lieka nenaudojama, silpnėja, ilgainiui atrofuojasi. Tokioje apmirusioje plaučių dalyje lengvai veisiasi tuberkulės, kurios padaugėjusios persimeta į gyvas plaučių dalis, ir žmogus susergera džiova. Užtuot pasimokęs taisyklingai kvėpuoti, ligoms vyksta į kurortą, bet ir ten, nemokėdamas įkvėpti ir iškvėpti gaivinantį orą, sveikatos nepataiso. Kvėpavimo reikšmę ir mokėjimą taisyklingai kvėpuoti ypač vertina Indijos gydytojai, bet to negalima pasakyti apie mūsų higienistus. Tuo tarpu oras žmogaus organizmui yra svarbesnis už maistą: be valgio galima kelias paras gyventi, o be oro ir penkių minučių neištversi. Tiesa, dainavimo mokyklose dėstomos kvėpavimo taisyklės ir atliekami tam tikri kvėpavimo pratimai, bet su tais dalykais susipažįsta labai mažas žmonių nuošimtis. Esama visokių populiarių veikalų žmogaus sveikatos palaikymo srityje, tačiau brošiūros „Kaip reikia kvėpuoti“, deja, neteko aptikti. Studentaudamas Petrapily, apsirgau džiova, ir gydytojai, į kuriuos kreipiausi, tartum susitarę, visi liepė vykti į Krymą; bet tam neturėjau nei lėšų, nei noro. Vienas draugas studentas, žinomas kaip Indijos jogų garbintojas, pastebėjo mane kvėpuojant ne taip, kaip reikia, ir pamokė gilaus, ritmingo kvėpavimo. Džiovos reiškiniai veikia išnyko. Bet tada (1902 m.) aš pats viso to dar nežinojau ir tuo reikalu pasikalbėti su Višinskiu negalėjau. Tačiau jei ir būčiau galėjęs jam ką patarti, buvo per vėlu: džiova jau buvo tiek jį nukamavus, kad ir taisyklingas kvėpavimas nieko čia nebūtų padėjęs.

Pietų metu stipraus krupniko prisisiurbę kunigai pliurpė visokius niekus, ir šeiminkui (klebonui Vizbarui), kuris vien gijos teragavo, buvo gėda dėl savo konfratų. Taigi jis nususuko nuo svečių į Višinskį ir tyliai su juo šnekėjo. Iš tų kunigiškų pliurpalų, dėl kurių kildavo homeriškas juokas, į atmintį įstrigo vienas anekdotas, pasakotas kunigo Verblovskio. Kažkoks turtingas lenkų bajoras įsigėdė skirtis su žmona. Skyrimosi priežastys buvusios menkos, ir vietos dvasiškija atsisakiusi patenkinti bajorą. Tada užsispyrėlis nutaręs kreiptis į patį popiežių [...]. Bajoras buvo girdėjęs, kad su popiežium galima esą kalbėti tik lotyniškai, gi šis be lenkų kalbos kitokios nemokėjęs. Vienas advokatas jį nuraminęs: su popiežium kalbos trumpos, ir reikią išmokti tik tris lotyniškus sakinius, iš kurių vieną reikia pasakyti atsiklaupus prieš popiežių ir bučiuojant jo šliurę, antrą – įteikiant prašymą ir trečią – popiežiui laiminant, audiencijai pasibaigus. Tuos tris sakinius advokatas surašęs popiergaly ir įteikęs vykstančiam į Romą bajorui. Kelionė buvus ilga (tada keliavę dar arkliais), ir bajoras turėjęs pakankamai laiko juos išmokti. Atsiklaupęs prieš popiežių ir pabučiavęs jo šliurę ant kojos, bajoras prabilęs:

– Sanctissima papa! (O jam reikėję pasakyti „sanctissime papa“, nes tatai reiškia „švenčiausias popiežiau“, gi jo pasakymas „sanctissima papa“ reiškia „švenčiausioji papa“. Bajoro, matyt, būta silpnos galvos: per dviejų kelionės mėnesių mokymąsi neišmoko „sanctissime“ ir pasakė „sanctissima“; dėl tos vienos raidės žodžio galūnėje visas jo reikalas nuėjęs velniop.)

Išgirdęs tokį keistą kreipimąsi, užsigavęs popiežius atrėžęs:

– Non sum femina (aš ne moteris).

Pamokytas bajoras sako savo antrą sakinį:

– Documentum habeo (turiu įrodymą), – ir kiša popiežiui savo žmonos neištikimybės aprašymą.

Šventasis tėvas atstumia jo ranką su prašymu ir įtūžęs viena tepasako:

– Asinus (asilas).

Čia bajoras, mušdamasis į krutinę ir lenkdamas galvą iki popiežiaus šliurės, sušunka savo trečią iškalta sakinį:

– Non sum dignus (nesu vertas).

Po pietų kun. Vizbaras pristatė mane Višinskiui, rekomendavęs kaip grafiuko Kocio mokytoją.

– Iš jo gali šį tą sužinoti tamstai rūpimu klausimu, – pasakė Višinskiui.

Šis, nieko nesakydamas, tik maloniai šypsodamasis, paėmė mane po ranka ir nusivedė į saloną, kur pasisodino ant sofos greta savęs.

– Aš joks mokytojas, – bandžiau pataisyti klebono komplimentą, – tik gyvenu Šiauliuose su grafiuku, kaip sakoma, dėl kompanijos.

– Bet tamstai turbūt tenka kartais ir pamokyti jį, jei ko nesupranta? – tyliai paklausė Višinskis, išplėtęs į mane akis.

– Retai, bet tenka... kartais.

– Girdėjau, – kalbėjo Višinskis, nebežiūrėdamas į mane ir nuleidęs galvą, – kad Čiurliui išvykus į Petrapilį, grafiakai ieško mokytojo... Atvažiavau pasisiūlyti ir pasitarti dėl sąlygų. Taip pat esu girdėjęs, kad grafienė – jos rankose, rodos, visi reikalai, – šykšti be saiko. Nežinau, ar tai tiesa... Tamsta neįsižeisk už nemandagų klausimą, bet man būtų įdomu žinoti, kokiomis sąlygomis tamsta pamokai arba, kaip sakai, sudarai kompaniją grafiukui, – nusišypsojo Višinskis, vėl įsmeigdamas į mane savo dideles akis.

Jis kalbėjo tyliai, bet tokiu nuoširdžiu balsu, kokiu su manim niekas iš vyresniųjų dar nebuvo kalbėjęs. Pasijutau įveiktas jo ir, visuomet užsidaręs, nekalbus, čia atvira širdžia papasakojau jam apie žeminančias sąlygas, kuriomis buvau įsipareigojęs gyventi su Kociu, apie motinos išnaudojimą, apie grafienės šykštumą.

Višinskis sėdėjo įtraukęs galvą į pečius ir įsmeigęs akis į vieną tašką grindyse. Jis nekvėpavo ir atrodė tartum sustingęs.

– O czym tu tak gadacie na ustroniu? – Priėjo prie mūsų jau gerokai įksušęs kun. Nacickis ir, nelaukdamas atsakymo, atsisėdo greta Višinskio. – Može pan już i tego młodzieńca oświecasz i z prawej drogi prowadzisz na bezbożne manowce?³¹

Nacickis garsėjo ne tik kaip gabus „kaznodziejas“, bet ir kaip energingas kovotojas su bedievybe, kuri tais laikais ėmė stipriau reikštis Žemaitijoje ir veikiai suskaldė inteligentiją į dvi priešingas stovyklas, į bedievius ir dievotus. Anujų tarpe veikliausiai pasireiškė Višinskis, o pastarųjų – Marija Pečkauskaitė. Kiekvienai progai pasitaikius, Nacickis gynė [...] katalikybę ir puolė priešingą stovyklą, bedievybę. Ir dabar jis ieškojo priekabių, kad galėtų sukelti ginčą dėl tikybos ir pulti bedievius. Ginčas su bedievių „nerštu“³² ypač masino Nacickį. Bet atrodė, kad Višinskis nėra linkęs ginčytis, ir jis ramiausiai atsakė:

– Nic podobnego... Tak sobie rozmawiamy³³.

Nacickiui temokant žemaitiškai tiek, kad galėtų sakyti savo pamokslus, ir už bažnyčios sienų kalbant tik lenkiškai, tolimesnis pokalbis vyko lenkų kalba.

– Kaip patiko tamstai šios dienos pamokslas? – kreipėsi į mane Nacickis.

³¹ Apie ką čia taip kalbate, pasitraukę nuo kompanijos? Gal tamsta ir šitą jaunuolį „apšvieti“ ir iš teisingo kelio vėdi į bedievybės šunkelius? (*lenk.*)

³² vadeiva (*lenk.*)

³³ Nieko panašaus... Taip sau šnekučiuojam (*lenk.*)

– Atrodo, kad buvo sustatytas pagal visas kalbingumo taisykles, – vengiau tiesioginio atsakymo, – exordium, expositio, narratio, argumentatio, conclusio³⁴.

– O tamstai? – paklausė Višinskį.

– Atvažiavau jau sumai prasidėjus, – nusišypsojo Višinskis, – ir į bažnyčią nėjau, taigi ir pamokslo negirdėjau.

– Tamsta, kaip sako žmonės, apskritai nesi linkęs lankyti bažnyčią? – suraukė antakius Nacickis.

– Nesu, – tyliai, bet tvirtai atsakė Višinskis. – Kartais, žinoma, nueinu su pažįstamais dėl kompanijos arba su giminėmis, kad nesipiktintų, matydami mane negerbiant to, ką jie gerbia, šiaip nematau reikalo lankyti bažnyčią. Ir laiko gaila...

– Gaila laiko Dievui pagerbti? – pakėlė balsą Nacickis.

Keli kunigai, vienas kitas su popirosu dantyse, priėjo pasiklausti, ko taip karščiuojasi Nacickis.

– Nėra Dievo, nėra ko ir gerbti, – ramiai, paprastu balsu pasakė Višinskis, tokiu paprastu, kaip jai pasakytų „nėra knygos, nėra sąsiuvinio“ ar ko kito.

Aš turbūt išsižiojau iš nustebimo. Pamenu tik, kad užėmė kvapą girdint, kaip šis menkutis, palyginant su išsipenėjusiais kunigais, šis vos kvėpuojantis jaunuolis drąsiai triuškina patį šventikų egzistavimo pagrindą. Susirinkę kunigai įvairiai reagavo į šiuos du vos girdimu balsu pasakytus žodžius „niema Boga“³⁵: mūsų altarista Dovnarovičius skubiai pasišalino, tartum užuodęs nepakenčiamą smarvę. Jagminas iš Micaičių paėmė po ranka Verblovskį ir nusivedė jį prie lango, bambėdamas „to jakiš bzik“³⁶ ir laikydamas prie kaktos rodomąjį pirštą. Jusius iš Kelmės ir Dargužas iš Kužių paliko vietoje, ironiškai šypsodamos ir laukdami, kuo tas pokalbis pasibaigs. Nacickis iš pradžių paraudonavo, paskui išbalo, persižegnojo ir, kiek galėdamas ramiau, pasakė:

– Tegu Visagalis atleidžia tamstai ir nebaudžia už šiuos šventvagiškus žodžius, kai stosi prieš Jo teismą. O tatai gali netrukus įvykti, juk su sveikata „švak“.

– Man neaišku, apie kokį teismą galima kalbėti, jei nėra teisėjo, – pakėlė akis Višinskis į Nacickį, kuris jau buvo pašokęs nuo sofas.

– Viešpatie Dieve, – vėl ėmė kelti balsą Nacickis, – pagalvok, ką sakai! Galima ginčytis dėl apeigų, dėl būdų garbinti Dievą, dėl įvairių tikėjimo dogmų, bet abejoti dėl Dievo buvimo ir, kas dar baisiau, net neigti tą Dievo buvimą, tai jau tikra beprotybė!

Višinskis tylėjo, nuleidęs akis. Vos žymi šypsena kraipė jo lūpas. „Kaznodziejas“ kalbėjo toliau ramesniu balsu:

– Tamsta jau nemaža esi išėjęs mokslo. Ar kur skaitei, kad būtų kokia tauta be religijos? Net laukiniai žmonės gerbia stabus, tiki kažkokiu savo dievu...

– Tiki dievu todėl, kad yra laukiniai, tamsūs, – tyliai pasakė Višinskis.

– O viso pasaulio šviesuomenė, inteligentai, – vėl pradėjo karščiuotis Nacickis. – Tamsta manai, kad jie netiki Dievą esant? Jei taip galvoji, smarkiai klysti. Tamsta vienas drįsti netikėti!

– Ne aš vienas, – pakėlė galvą Višinskis, – yra ir daugiau tokių...

– Tokių, kurie negalvoja, tokių besmegenių akiplėšų! – riktėlėjo Nacickis, paskui apsiraminęs klausė. – Argi tamstai niekuomet neatėjo į galvą toks klausimas, iš kur atsirado pasaulis? Iš kur atsirado visa negyvoji ir gyvoji gamta? Iš kur atsirado žmogus? Jei tokį klausimą iškeltum, tuoj ir atsakymas atsirastų: yra kažkokia aukščiausia jėga, yra visagalė būtybė, kuri leido visus daiktus, visą pasaulį, yra Dievas...

– O kas Dievą leido? Kas jį sutvėrė? – nusišypsojo Višinskis.

– Dievo niekas negalėjo sutverti, jis yra pats iš savęs.

³⁴ įžanga, išdėstymas (planas), pasakojimas, argumentavimas, pabaiga (*lot.*).

³⁵ „nėra Dievo“ (*lenk.*) (red. pastaba).

³⁶ „Tai kažkoks pamišėlis“ (*lenk.*).

– Jei Dievas gali būti pats iš savęs, kodėl negali būti gamta pati iš savęs, niekieno nesutverta? – tyliai paklausė Višinskis.

– Kad Dievas yra pats iš savęs, taip man sako širdis! – riktelėjo Nacickis, dešinę ranką dėdamas ant širdies.

– Kad gamta yra pati iš savęs, taip man sako protas, – vos girdimai ištarė Višinskis, pirštu paliesdamas kaktą.

Nacickis apsisuko vietoje ir nuėjo kažką bambėdamas. Išgirdau tik du kiek balsiau jo pasakytus žodžius: „skończony warjat“³⁷.

– Pats laikas eiti į palocių, – pakilo nuo sofos Višinskis, pažiūrėjęs į laikrodėlį, – grafai jau bus papietavę.

Tą pačią dieną vėlai vakare Višinskis iškeliavo iš Kurtuvėnų, prieš išvažiuodamas, dar kartą atsilankė klebonijoje ir papasakojo klebonui Vizbarui, kaip vyko ir pasibaigė derybos su grafiene. Pasakojimą girdėjo ir Armalis; iš jo ir aš sužinojau. Buvę taip. Grafiene (grafo jis ir nematęs) maloniai jį priėmus ir sutikus mokėti pareikalautą metinį 600 rublių atlyginimą. Be to, įsipareigojus nemokamai duoti atskirą kambarį palociuje ir teikti visą maistą – pusryčius, pietus ir vakarienę. Višinskis paprašęs parodyti kambarį. Grafiene nusivedus jį į pirmą aukštą, atidarius iš koridoriaus duris į nedidelį tamsoką kambarį ir pasakius:

– Choć nieduży, ale bardzo miły i pod każdym względem wygodny pokoik. Panu tu będzie wcale dobrze, jestem pewna³⁸.

Kambarys Višinskiui nepatikęs: siaurutis, su vienu langu ir nesaulėtoje pusėje. Kai užsiminęs apie tai, jog jo sveikatai reikalinga kuo daugiausia saulės ir oro, grafiene susirūpinus... tik ne jo sveikata, o dėl to, kad jis drįstąs nesutikti su jos paskirtu kambariu:

– Ależ, mój panie, w nocy słońce niepotrzebne, zaś we dnie pan będzie ze swemi uczniami; pokój, w którym będą odbywać się zajęcia i który my nazywamy „klasą”, jest akurat na słonecznej stronie, a więc tak, jak pan życzy. Co do powietrza, jego będzie tu dostatecznie, zwłaszcza jeżeli pan nie będzie zamykał drzwi na korytarz, gdzie zawsze wiatr wieje³⁹.

Reikia pasakyti, kad per visą pirmą aukštąėjo ilgas ir siauras tartum koks tunelis koridorius, kurio abiejuose galuose buvo durys – vienos stačiai į lauką, antros į vestibulį. Durys tos paprastai buvo atdaros, ir vėjas laisvai švilpė per visą koridorių. Iš abiejų koridoriaus šonų rikiavosi keliolika durų – į įvairaus dydžio ir įvairios paskirties kambarius. Kai kuriuose jų buvo dirbtuvės (siuvyklos, verpyklos, skalbyklos...), kituose gyveno rūmų tarnaitės ir įnamės, dalis kambarių buvo skirta svečiams; kita dalis buvo neužimta ir neapstatyta. Vieną iš tokių neužimtų kambarių paskyrė grafiene Višinskiui, pirma įsakius įnešti į jį lovą, staliuką ir dvi kėdes.

– W tym miłym pokoju, – gyrė kambarį grafiene, – cały rok mieszkał pan Czurlis i był bardzo zadowolony; nie uskarżał się ani na brak słońca, ani na to, że w nim powietrza za mało. Zresztą pan sam przekona się, gdy tu zamieszka⁴⁰.

Grafienės argumentai kambariuo naudai nepaveikė Višinskio, ir jis mandagiai, bet griežtai atsisakęs jame gyventi. Tada grafiene pradėjus atidarinėti duris į kitus iš eilės neužimtus kambarius. Visi jie buvo maždaug

³⁷ „beprotis“ (lenk.).

³⁸ Nors nedidelis, bet labai jaukus ir visais atžvilgiais patogus kambariuo. Ponui čia bus labai gerai, esu tikra (lenk.).

³⁹ Bet, mano pone, naktį saulė nereikalinga, gi dienos metu tamsta būsi su savo mokiniais; kambarys, kuriame vyks darbas ir kurį mes vadiname „klase“, yra kaip tik saulėtoje pusėje, taigi taip, kaip tamsta pageidauji. O dėl oro, jo čia bus pakankamai, ypač jei tamsta neuždarinėsi durų į koridorių, kur visuomet pučia vėjas (lenk.).

⁴⁰ Tame jaukiame kambary visus metus gyveno p. Čiurlys ir buvo labai patenkintas; nė karto nesiskundė nei saulės stoka, nei tuo, kad jame oro per mažą. Pagaliau ponas pats įsitikinsi, kai čia apsigyvensi (lenk.).

tokie pat kaip ir tas, kurio atsisakė Višinskis. Kai jau nelikę ko rodyti, grafienė ironiškai nusišypsojus ir pasakius:

– Pan oczywiście przywykł do wielkich wygod... Chyba trzeba będzie umieścić pana w jednym z pokojów, przeznaczonych dla gości⁴¹.

Dabar ji parodžius didelį, keturių langų kambarį su mažu prieškambariu; du langai buvę saulėtoje pusėje. Patalpos apstatymas patikęs Višinskiui: kambario vidury – divonas*, prie lovos kilimukas, marmurinė prausykla, veidrodis, spinta baltiniams ir drabužiams, du stalai, kelios kėdės ir fotelis.

Prieš atsiveikindamas, Višinskis paklausęs, kokius jis gaus pusryčius:

– Jei būčiau sveikas, – pasiaiškinęs, – tatai man būtų vis tiek. Bet gydytojų liepiamas turiu rūpintis pagerintu maistu.

Sužinojęs, kad rytmetį jam bus atnešama į kambarį du riekliai juodos duonos, kelios virtos bulbės, – kartais nuskustos, kartais su „mundirais“ (nenukustos) – sviesto, sūrio riekelė ir arbatos puodelis, jis paprašęs dar stiklinę pieno ir porą virtų kiaušinių.

– Dwa jajka codzień? – nustebo grafienė, – to znaczy, że pan rankami będzie zużywał dwóch kogutów! Szklanka mleka i owszem; lecz para jaj – to już zbytek, i nawet niezdrowo! Wszak cztery kartofle z masłem – to samo, co jedno jajko. Niech pan spożyje osiem kartofli, i nie trzeba będzie jaj⁴².

Višinskiui nesutikus su tokia grafienės aritmetika ir pareiškus, kad jo sveikata neleidžianti atsisakyti kiaušinių, grafienė pamurmėjus galop sutikus.

Ji paskui pasakojo kun. Vizbarui, jog buvo šokiruota negirdėtu šio studento akiplėšiškumu, ir nenurodė jam jo vietą tik todėl, kad iš pažįstamo dvarininko Dymšos buvo girdėjusi, jog jis esąs geras pedagogas ir būsiąs naudingas vaikams.

XV

Apie Višinskio gyvenimą ir veiklą turime nemaža žinių, taigi smulkiau apie jį čia nekalbėsiu; pasitenkinsiu trumpu jo gyvenimo atpasakojimu ir sustosiu kiek ties tais jo būdo bruožais, kurie išlikusioje apie jį literatūroje nėra pakankamai nušviesti.

Ušnėnų kaimo (Užvenčio rajono) ūkininko Adomo Višinskio sūnus Povilas gimė 1875 m. birželio mėn. 15 d. 1886 metais stojo į Šiaulių gimnaziją, kurią baigė 1894 m. Tų pačių metų rudenį įstojo į Petrapilio universiteto Gamtos mokslų fakultetą, kur ypač susidomėjo paskaitomis garsaus anuomet anatomijos profesoriaus Leshafto. Negaudamas paramos iš tėvo, kurio nepaklausė ir nestojo į kunigų seminariją, gyveno vargingai, vertėsi pamokomis. Mokslo metams pasibaigus, gavo namų mokytojo vietą vienoje viloje prie jūros. Drėgnas pajūrio oras blogai paveikė jo sveikatą; ėmė sirgti nuolatine sloga, užsikrėtė džiova. Gydytojai patarė nedelsiant kraustytis iš čia kur nors į pietus. Višinskis grįžo į Ušnėnus. Kaip tėvas elgėsi su juo, galima suprasti iš Žemaitės vaizdelio („Prie užvertos langinės“), kuriame aprašomas ligonis studentas (atseit Povilas Višinskis). Cituoju tėvo pokalbį su motina. Ši būgštauja, kad ligonis nenumirtų, o tėvas sako:

– Tenusprogstie! Nieko neturiu ir nieko neduosiu! Kur nori, tetrūkstie galvos! Kad važiuotų į Kauną (suprask – į kunigų seminariją), kiekvienas – ir aš, ir dėdė, visi – duotumėm.

Motina:

– Kas iš to Kauno!.. Jis toks silpnas, seminarijoje tuojau numirtų...

⁴¹ Tamsta, aišku, pripratė prie didelių patogumų... Turbūt reikės tamstą patalpinti vienam iš kambarių, skirtų svečiams (*lenk.*).

* Divonas – kilimas. (*Red.*)

⁴² Du kiaušiniai kasdien? Tas reiškia, kad tamsta kas rytą suvartosi po du gaidžius! Stiklinę pieno – mielu noru; bet du kiaušinius – tai jau per daug, ir net nesveika! Juk keturios bulvės su sviestu – tas pat kas vienas kiaušinis. Suvalgyk tamsta aštuonias bulves, ir nereikės kiaušinių (*lenk.*).

– Kad ir numirtų, – kalbėjo tėvas, – bent su Dievo valia!.. O dabar išmoks tik visų niekų, atstos nuo viero*...

Rudenį Višinskis vėl išvažiavo į Petrapilį. Sveikata jo kiek pasitaisė; iš dalies prie to prisidėjo ir kaimynė Žymantienė (Žemaitė), pas kurią gaudavo sočiau pavalgyti. 1896 metų vasarą Višinskis keliauja po Žemaitiją, lankydamas Šiaulių, Raseinių, Telšių ir Kretingos sričių kaimus. Ten jis renka medžiagą antropologinei žemaičių charakteristikai, pasiryžęs parašyti ta tema konkursinį darbą, paskelbtą Petrapilio universiteto geografijos katedros. Į rudenį sveikata pablogėjo, ir jis kurį laiką gydosį Jaltaje (Kryme), mokydamas prof. Kondakovo vaikus. 1897 metų vasarą Višinskis leidžia Užvenčio apylinkėse, rinkdamas žemaičių tautosaką ir atlikdamas antropometrinius matavimus, reikalingus jo moksliniam darbui. Šį darbą tęsia Jaltaje, kur antrą kartą buvo nuvykęs dėl vėl pašlijusios sveikatos. Atėjus terminui pristatyti darbą, Višinskis siunčia jį, ne visai užbaigtą, į konkursinę komisiją, kuri pripažino darbą vertu pagyrimo („počiotnyj otzyv“); jeigu darbas būtų užbaigtas, jis gautų aukso medalį. 1898 m. vasarą Višinskis gyvena Joniškėlyje pas daktarą Petkevičių, Gabrielės Petkevičaitės (Bitės) tėvą. Visą universiteto kursą jis jau buvo išklausęs, bet valstybinių egzaminų nusistatė nelaikyti: buvo pats laikas „grįžti atgal prie savo vargstančių brolių ir jiems padėti kovoti dėl geresnės ateities“⁴³. Tų pačių metų rudenį Višinskis su G. Petkevičaitė ir Petru Avižoniu (vėliau medicinos profesorius) išsirengė į kelionę po Lietuvą. Pirmas ilgesnis keliauninkų sustojimas buvo Pernaravos dvare (netoli Ariogalos), kur gyveno susipratusios lietuvaitės Juškevičiūtės (Juškytės). Viena jų, Jadvyga, neseniai buvo grįžusi iš Kazanės kartu su ten internuotu, kaip pamišėliu, kalbininku Jaunium, kurį ji apgyvendino pas savo gimines Vilkišios dvare, prie Nemuno. Šita Juškytė su savo seserim prisidėjo prie keliauninkų, ir dabar jie jau penkiese tęsė kelionę. Iš Vilkišios garlaiviu nuplaukė į Plokščius aplankyti Petro Kriaučiūno, o iš ten vyko į Naumių, kur tada gyveno V. Kudirka. Pasimatymas su ligoniu Kudirka buvo liūdnas: mūsų keliauninkams paaiškėjo, kad didžiojo varpininko dienos suskaičytos.

1899 metų vasarą Višinskis kartu su P. Avižoniu, A. Janulaičiu, dr. Vaineikiu, Zalnerukynu, Janušiu, Juškyte ir Jakševičaite vaidina Palangoje „Amerika pirtyje“. To vaidinimo pasekmė buvo trejetą metų (1900–1903) trukęs persekiojimas Višinskio caro valdžios. Patrauktas teisman, jis nepalankų sau sprendimą vis apskųsdavo aukštesnei instancijai, kol pagaliau byla atsidūrė senate, kuris 1903 m. gegužės 13 dieną pripažino Višinskį nekaltą. 1902–1903 metais jis gyveno Kurtuvėnuose, kur mokė grafo Pliaterio vaikus. Atgavus spaudą, Višinskis kėlėsi į Vilnių, dirbo kurį laiką *Vilniaus žinių* redakcijoje, iš kurios pasitraukė dėl skirtumo pažiūrų su leidėju P. Vileišiu. 1905 metų pradžioje vedė dantų gydytoją Juzefą Mikuckaitę, iš kurios susilaukė dukters Marytės. Sveikatai vis einant blogyn, Višinskis ryžtasi vykti į Merano kurortą Alpių kalnuose, bet jo nepasiekęs miršta Berlyne 1906 m. balandžio mėn. 13/26 d.

Visas sąmoningas Višinskio gyvenimas buvo nepertraukiama veikla, kova, degimas. Kas pažinojo tą nepaprastą žmogų, tas negalėjo jo nepamilti, juo nesistebėti: visuomet mandagus, visiems malonus, švelnus, su amžina šypsena veide – kaskart kai reikėjo veikti, pasirodydavo geležinės valios ir griežto principiškumo vyras. Jo veikla pasireiškė kaip pedagogo ir visuomenininko, kovojo jis su tikiabininkais ir caro valdininkais, degė meile vargdieniams.

Savo pedagogines pažiūras Višinskis skelbia laiške, rašytame Marijai Pečkauskaitei 1899 m. gruodžio mėn. 6 dieną. Čia jis, tarp kitko, sako:

...Pirmučiausiai stengiuosi, kad vaikai su noru mokytųsi. Norint tai pasiekti, reikia žiūrėti, kad mokinio galva nepavargtų; kai tik matau, kad pavargo (vaikas daro tokias klaidas, kokių paprastai nedarydavo, arba nesupranta taip greitai, kaip pirma būdavo), tuoj užduodu darbą, prie kurio jis galėtų pasilsėti. O jei nebebūtų tokio darbo (dėl didelio nuvargimo), atleidžiu nuo pamokos ir stengiuos, kad jis visai ją užmirštų. Jeigu jis nemoka pats tuoj stvertis savo žaislų, tai aš jam padedu žaisti. Pavyzdžiui, mažesniems vaikams (8–10 metų) negaliu leisti sėdėti vietoje ir

* Viera (slavizmas) – tikėjimas. (Red.)

⁴³ Julius Būtėnas, *Povilas Višinskis*, 1936, psl. 68.

mokyti (kad ir lengviausiai) ilgiau per pusantros valandos be pertraukos ir tris valandas per dieną. Jokio darbo jam vienam padaryti dar neduodu, dirba vien tik prie manęs. Toliau stengiuos laikytis taip, kad vaikas nežiūrėtų į mane kaip į mokytoją (norintį jam ant galvos apynasrį uždėti), bet kaip į vyresnįjį brolių, gerą draugą ir prietelį, kuris, turėdamas daugiau žinių, gali jų ir jam suteikti, gali išaiškinti klausimus, kylančius jo jaunojo galvelėje. Todėl niekada negaliu sau leisti išjuokti kokią nors kad ir kvailiausią jo mintį negaliu sau leisti pasakyti nė vieno aštraus žodžio; nors kartais ir labai sunku būtų, negaliu sau leisti nors truputį pakelti balsą, nors ir kažin kaip būčiau suerzintas ar įpykintas – jis turi girdėti vis tą patį mano balsą, kurį girdi visados kalbant su kitais. Jeigu jaučiu, kad mano balsas pakils, kad galiu surikti, tai tyliau, paeinu nuo jo ir kurį laiką esu lyg savo minčių užimtas (arba geriausia, jei turiu į ką nors atkreipti savo dėmesį), ir tik tada prakalbu, kai visai nerimstu. Jokio detališkai nustatyto plano aš nesilaikau: kiekvienas žmogus turi kitokių ypatybių, taip kiekvieną kitaip ir reikia mokyti. Todėl aš iš pradžių šokinėjau nuo vieno dalyko prie kito, kol suprantu, kas mokiniui lengviausiai sekasi, kas jį labiausiai domina ir per kurią skylę geriausiai lenda galvon; aš stengiuosi suprasti jo kalbą, kad galėčiau prabilti kiek galima jo paties žodžiais... Svarbiausias reikalavimas, kad mokinys neprislėgtų dvasios, bet ją pažadintų, pakeltų, išaukštintų. Jeigu mokytojas sako, kad tas ar kitas mokinys esąs negabus, tai aišku, kad jis neturėjo jėgų ir nemokėjo jo miegančią dvasią pažadinti, o besityčiodamas iš tariamai negabaus dar labiau prislėgė tą brangiausią žmogaus dalelę ir padarė jį per visą gyvenimą nelaimingą. Dažniausiai vaiko dvasia ne iš prigimties, bet auklėtojų yra prislėgta ir užmigdyta iš per didelės meilės ar apsakant galvą supuvusiomis formomis ir tradicijomis...

Po tokiomis pažiūromis ir Pestalozzi mielai pasirašytų.

Visuomeninis Višinskio veikimas buvo neatskiriama susijęs su politine veikla. Jo iniciatyva Šilo Pavėžupy (Putvinskių dvare) buvo įkurtas tartum koks politinis štabas, čia jis nuolat atvyksta iš netolimų Kurtuvėnų. Čia šeštadieniais renkasi jo padėjėjai, iš kurių labiausiai artimas jam savo pažiūromis yra V. Mickevičius-Kapsukas. Čia ruošama, skaitoma ir taisoma medžiaga Tilžėje leidžiamam *Varpui*, kurio priešaky, Kudirkai mirus, stoja Višinskis. 1902 metais Višinskio pastangomis įvyksta gausingas varpininkų suvažiavimas grafo Zubovo Dabikinės dvare. Čia Višinskis paskelbė savo politinę programą, kurios vienu svarbiausių punktų buvo tas, kad visų lietuvių negalima sujungti, nes yra lietuvių išnaudojamųjų ir išnaudotojų: jų interesai nesuderinami. Jis kėlė šūkį: „Kilk ir kelk“, t. y. kovok prieš valdžią visokiais būdais, be jokių kompromisų, ir tuo pat metu kelk tai kovai kitus. Jis griežtai smerkė oportunistą pasisakydamas prieš vien ekonominius reikalavimus ir ekonominę kovą. Kai, suliepsnojus 1905 revoliucijai, buvo nutarta sušaukti Vilniuje atstovų suvažiavimą, Višinskis griežtai pareikalavo, kad suvažiavimo programoje būtų politiniai dalykai. Šitame suvažiavime, vėliau pavadintame Didžioju Vilniaus seimu, Višinskis negalėjo kiek aktyviau dalyvauti: grįždamas iš Maskvos autonomistų suvažiavimo smarkiai persišaldė ir atėjo į suvažiavimą vos gyvas. Vis dėlto ir čia jis pasipiktinęs subarė tuos suvažiavimo dalyvius, kurie nenorėjo leisti kam kalbėti lenkiškai: lietuviai, tiek laiko turėję užčiauptas lūpas, dabar patys norį užčiaupti kitiems, dargi tokiu metu, kada ypač reikalingas visų gyventojų susivienijimas kovai prieš carą. Iš antro šono, visų lietuvių vienybė jam atrodė naivi svajonė. „Liūdna man, – rašo jis 1901 m. III 15 Marijai Pečkauskaitei, – kad iki šiol negalėjai pastebėti užgimusių ir gimstančių partijų; o dar liūdniau, kad nori sutaikinti nesutaikinamus dalykus, suvienyti visus gal į viena arba prie visų vienodai pritikti.“

Bekompromisinė kova prieš tikybą ir prieš dvasiškiją buvo Višinskiui principo dalykas, ir tik dėl to jis su skaudančia širdim atsisako nuo pamylėtos mergaitės Marijos Pečkauskaitės [...]. Jos raginamas atsiversti, Višinskis rašo: „[...] į bažnyčią vaikščioti ir žiūrėti į būrį avinų, kurie lūpomis tapnoja visai nežinodami ir nemislydami ką, tik dėl to, kad kitsai avinas velniuku ir pekla gąsdina – tai per daug silpnus turiu nervus, kad galėčiau dažnai į tai žiūrėti (1901 XI 8).“ O jei kada, nusileisdamas mylimajai, ir nueidavo į bažnyčią, tai ten per mišias skaitė Daukanto istoriją (apie tai Šatrijos Ragana pasakoja *Viktutėje*). Kitoje vietoje ji sako apie Višinskį, kad jis „niekais laiko viską, ko negali savo pirštais pačiuopinėti“, ir tais žodžiais atestuoja jį kaip visišką materialistą, netikintį jokiais išgalvotais dievukais. Bando jis ir savo mylimąją išvaduoti iš dievotumo svaigulio ir kunigų įtakos: „Mūsų jaunų dienos dar aušta, o tų ilgaskvernių (kunigų) saulė jau leidžiasi, o jie vis nenori prisipažinti prie to ir vis ritasi, vis nesiliauja,

vis naujus ir naujus išmislus sumano (1901 II 24).“ Tuo tikslu jis davė Marijai pasiskaityti vieną knygą [...], bet mylimosios proto nepaveikė. Ji tą knygą pavadino „baisiausiu paskvilium ant Dievo Motinos“ ir įmetė į degančią krosnį. Minėtame laiške jis įspėja Mariją nesidėti su kunigais: „Jie... pražus, juos prislėgs... obskurantiškumas. Argi ir tau su jais žūti ir pražudyti dėl tėvynės savo jėgas, savo jausmus? Pamislyk gerai, sesute mieliausia, ar ne mūsų tik šventa pareiga su gyvais mumus gyventi ir žengti pirmyn?“ Višinskiui taip ir nepavyko atitraukti Pečkauskaitės nuo klerikalų, ir ji galop pateko visiškam jų įtakon.

Višinskio kova su caro valdžia išsamiai nušviesta minėtoje J. Būtėno monografijoje. Tik du dalyku dar verta paminėti (tie dalykai yra išmėtyti Būtėno veikale, čia bandoma koncentruoti į vieną vietą): 1) Višinskio veikla ieškant, surandant ir skatinant žmones, sugebančius rašyti, kelti mūsų merdinčią literatūrą; 2) jo asmeniško gyvenimo negerovės.

P. Avižonis savo atsiminimuose⁴⁴ rašo: „Jei ne Višinskis, kažin ar mes turėtume dabar tokį brangų mums Žemaitės... palikimą.“ Jei Žemaitės veikalų kalbą taisė J. Jablonskis, tai Višinskis buvo šios rašytojos literatūros mokytojas: aptardavo su ja siužetus, taisė ir kritikavo nevykusias vietas, padėdavo pagerinti vykusias; ištaisytus veikalus skaitė susirinkimuose, nutylėdamas apie savo pagalbą; maža to, vieną kitą Žemaitės (ir pusiau savo) vaizdelį išvertė į rusų kalbą ir nusiuntė Maskvos universiteto visuotinės literatūros profesoriui Storoženkaui, iš kurio gavo gražų Žemaitės talento įvertinimą. Visiems žinoma yra Višinskio įtaka Šatrijos Raganai: jis pažadino šios sulenkėjusios bajoraitės tautinę sąmonę, globojo pirmus josios žingsnius literatūros dirvoje, kritikavo (nors ir nesėkmingai) jos palinkimą į klerikalizmą. Gabrielę Petkevičaitę (ir Žemaitę) jis tiesiog privertė parašyti komediją „Velnius sąspūsuose“. Višinskis veikė ir Lazdynų Pelėdą: kol buvo gyvas, Lazdynų Pelėdos kūryba buvo pažangi. Josios *Klaida* pasirodė jau Višinskiui mirus. M. Biržiška pasakoja matęs Višinskį (1903 m.) sėdint prie Šiaulių bažnyčios šventoriaus ir aiškinant poetai Jovarui eiliavimo taisykles.

Asmeninis šio vyro gyvenimas buvo liūdnas: skurdas ir vargas lydėjo jį nuo jaunų dienų iki pat mirties. Gimnazijoje vertėsi privačiomis pamokomis. Petrapily gyveno taip pat iš pamokų (dargi dalį savo menko uždarbio siuntė tėvui, norėdamas įrodyti, kad ne tik kunigas, koku jį norėjo matyti, gali padėti tėvams). Ir vėliau tos pačios privačios pamokos ir šioks toks atlyginimas už spausdintus straipsnius bei *Elementorių* sudaro jo pragyvenimo šaltinį. Dėl Višinskio principiškumo nutrūksta artimi santykiai su Marija Pečkauskaite, sunki liga sunaikina jo kūną, tačiau jo skaidri siela lieka nepaliesta iki galo. Štai ką apie Višinskį rašė jo bičiulis ir amžininkas P. Avižonis: „Daug kartų stengiausi atspėti, kur yra to dvasios galiūno jėgos paslaptis. Jei būtų liepęs kam šokti į ugnį, turbūt būtų paklaudyta. Ir išties: jo įtakoje eita į ugnį, kad ir netiesiogine to žodžio prasme. Jo patarimai, duodami švelniu, ramiu balsu, pasižymėdavo nepaprastu taktu ir buvo kaip įsakymai. Nepaprastai skaidri Povilo siela visai nepažinojo ambicijos. Jis, rodos, nejuto savęs kaip atskiro asmens, bet buvo tik tautos sielos dalelė ir jos vardu veikė... Turbūt dėl to žmonės taip noriai ir lengvai pripažindavo jo moralinę viršenybę“. [...]

[...]

XVII

[...]

Grįžęs namo, pasijutau labai nuvargęs po nemiegotos nakties ir tuoj kritau į lovą. Į pavakarį pažadino motina:

– Kelkis, ponas Višinskis laukia apačioje.

Pirmas Višinskio klausimas buvo, ar turiu ką parašęs spaudai. Man nieko jam neparodžius, tarė:

⁴⁴ *Kultūra*, 1931, psl. 213.

– Matai, koks esi negeras: manim nesirūpini, o aš paties reikalų nepamirštu. Ateinu su gera naujiena: būsi mano įpėdinis grafų namuose. Aš atsisakiau dirbti pas juos ir po atostogų į Kurtuvėnus negrįšiu. Kai grafienė paklausė, ar negalėčiau jai nurodyti, kas sėkmingai tęstų mano pradėtą darbą, pasiūliau patį. Grafienė iš karto abejojo, ar sveikas pajėgsi auklėti grafiukus ir paruošti juos egzaminams į gimnaziją, bet paskui buvo mano įtikinta sutikti. Pats, žinoma, neturi iš ko tęsti mokslą universitete, tad čia bus gera proga užsidirbti keletą šimtų pradžiai. Juk reikės ir studentišką uniformą įsigyti, ir už mokslą užsimokėti, ir šiaip kurį laiką gyventi iš sutaupytų pinigų, kol susirasi privačių pamokų ar kokio darbo.

Iš tolimesnės Višinskio kalbos paaiškėjo, kad, tiesą pasakius, ne jis atsisakė, bet jam grafienė davusi suprasti, jog jis esąs *persona non grata*⁴⁵ Kurtuvėnų dvare: ne tik esąs bedievis, bet ir drįstąs savo bedievybe afišuotis. Kartą pas grafus suvažiavo svečių; viena viešnia buvo vardu Ieva. Per five o'clock⁴⁶, į kurį grafienė pakvietė ir mokytoją (Višinskį), užėjo kalba apie Adomą ir Ievą, pirmuosius žmones, ir apie tai, kaip jie nepaklausė Dievo įsakymo nesiskinti obuolių nuo tam tikro medžio, ir kokios iš to išėjo nelaimės visai žmonijai. Višinskis neiškentėjo neįsikišęs ir pareiškė, kad tas padavimas puikiausiai nuneigia Dievo buvimą. Kai svečiai, ypač šeimnininkai, labai nustebė, Višinskis taip savo tvirtinimą motyvavo: viena iš dviejų – arba Dievas žinojo, kad pirmieji žmonės jo nepaklausys ir nusidės, arba jis to nežinojo. Jeigu Dievas žinojo, tai kam reikėjo įsakinėti, iš anksto žinant, jog įsakymas nebus vykdomas. Kam ta komedija, tas šiurpus žaidimas, tiek nelaimių suteikęs žmonėms? Iš kito šono, jeigu Dievas nežinojo, kaip pasielgs pirmieji žmonės, ar paklausys jo įsakymo, ar nepaklausys, tai šiuo atveju visa žinančio Dievo sąvoka pati sau prieštarauja ir turi atpulti. Iš tikrųjų kam reikalingas toks Dievas, kuris ne viską žino? Svečiai sužiuro į jų tarpe buvusį kunigą, laukdami iš jo triuškinančio atsako bedieviui. Bet šis nieko kito nesugalvojo pasakyti, kaip tik tai, jog Dievo paslapčių niekas negali iširti, ir šia proga priminė evangelijos žodžius, kad išganyti bus tik tie, kurie tiki negalvodami, atseit kaip maži vaikai... „ir kvailiai“ – užbaigė kunigo išvedžiojimus Višinskis. Ir svečiai, ir šeimnininkai baisiai pasipiktino.

– Be reikalo tada išsišokau, – kalbėjo Višinskis, – sau pakenčiau, o jų neįtikinau. Ir sveikam patarčiau, jei nori ramiai pagyventi tuos metus, neįsileisk su jais į kalbas, susilaikyk nuo bet kokių pastabų: gali nepataikyti, ir paskui teks nukentėti. Tyla – gera byla, pasakė kažkoks gudrus žemaitis. Juo mažiau su jais bendrausi, juo pačiam sveikiau bus, nors ir labai sunku susilaikyti nereagavus į jų kvailias kalbas. Štai kaip man kartą visai be reikalo išspruko keli žodžiai, dėl kurių paskui turėjau nemalonumų: gražiais sekmadienio rytais grafas išeidavo į balkoną ir stebėjo žmones, einančius į bažnyčią; vieną tokį rytą ir aš su savo auklėtiniais buvau balkone. Linksmi nusiteikęs grafas trynė rankas ir kartojo:

– Ciągnie Żmudz święta do przybytku Bożego, ciągnie...⁴⁷

Nežinau, koks nelabasis sugundė mane pastebėti:

– Kažin ar ilgai ji taip trauks...

Nieko nesakydamas, grafas skubiai išėjo iš balkono ir, matyti, pakartojo tuos mano žodžius grafienei. Nuo to laiko grafienė pradėjo mane engti: kiekviena, nors ir mažiausia, proga prikišdavo bedievybę. Pietų metu balsiai skaitydavo ištraukas iš lenkiškų laikraščių, savaip komentuodama kai kuriuos atsitikimus: kronikoje aprašomas vagystės, žmogžudystės, nusikaltimus ar šiaip nelaimės aiškindavo paplitusia žmonėse bedievybe ir, žiūrėdama į tą stalo galą, kur aš sėdėjau, reikšmingai pridurdavo: „Bedieviams visuomet taip atsitinka“ arba „Kas Dievo nebijo, tas nieko gero nepatirs“, ir pan.

Kai vieno sekmadienio vakarą grafų liokajus, besimaudydamas ežere, paskendo, grafienė, seniai jau pastebėjusi tą liokajų buvus nemaldingą, pirmadienį per pietus, ironiškai į mane žvilgterėjus, pasakė:

– Štai Dievas ir nubaudė vieną bedievj.

⁴⁵ nepageidaujamas asmuo (*lot.*).

⁴⁶ penkta valanda (*angl.*); čia: arbatėlė (red. pastaba).

⁴⁷ Traukia šventa Žemaitija į Dievo namą, traukia... (*lenk.*)

– Grafas su grafiene, – pasakojo Višinskis, – kas mėnesį eina išpažinties, o komunią priima ir dažniau. Pasninkauja tris kartus savaitėje, versdami pasninkauti visus su jais valgančius prie vieno stalo. Prie mėsos pripratusios mokytojos prancūzės ilgai nesilaiko: prie manęs jau trečią išrašė iš Varšuvos. Vokytka Emilija gudresnė: susiuostė su virėja, ir ši jai slapta pagamina ką nors mėsiska. Grafienė turbūt žino, bet nieko nesako – Emilija mat liuterė, ir jos sielos išganymas grafienei nerūpi. Bet kai ji per savo vaikus sužinojo, jog aš trečiadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais po labai kuklių pietų grįžęs į savo kambarį užvalgau kumpio ar lašinių, pasikvietė pas save ir padarė pastabą, kad galiu užsitraukti Dievo bausmę ant savęs ir visų namų ir kad taip elgdamasis turiu gauti dispensą iš kun. Vizbaro, kuris, aišku, dispensą duosiąs, nes žinąs mane sergant džiova. Aš jai atrėžiau, kad apsieisiu ir be kunigo dispensos ir kad nuo ryt dienos nebepietausiu jų namuose; taip kad ir Dievo bausmės jiems neužtrauksiu. Grafienė apsidžiaugė ir, bijodama, kad savo nusistatymo pietauti atskirai nepakeisčiau, tuoj sumokėjo penkiolika rublių pietpinigių už mėnesį pirmyn. Ir pačiam patarčiau iš pat pradžių išsiderėti pietpinigius, už kuriuos puikiausiai galėsi pietauti klebonijoje, kur ir aš pietauju.

Jau visai sutemo. Motina pakvietė vakarienės, kurios metu paklausiau Višinskio:

– Man neaišku, kaip čia gali būti: juk grafai, šiaip ar taip, – inteligentai, o tuo tarpu tiek yra prisirišę prie tikybos ir josios apeigų kaip paprastos davatkos.

– Grafienė, – atsakė Višinskis, – visai tamsi moteris. Per porą metų įsitikinau, kad be prancūzų konversacijos ji nieko nemoka, nieko neskaito, net knygų nemačiau jos kabinete. Kartą atėjo į pamoką (turbūt patikrinti, ar neskleidžiu vaikams bedieviškų minčių) ir išsėdėjo visą valandą, nerdama kažkokius nėrinius. Išgirdus elementarinį aritmetikos terminą „proporcija“, neiškentėjo neįsikišus.

– Keistas dalykas: aritmetikoje – prancūziškas žodis „proportion“ – darnumas... Apie kokį čia darnumą gali būti kalba aritmetikoje? – klausia išplėtus akis iš nustebimo.

Suaugę grafiukai – Stasio ir Stefcio – nuleido galvas paraudonavę, o aš pabandžiau trumpai paaiškinti jai, kas tai yra aritmetinė proporcija. Bet ji naiviai šypsojosi ir galų gale atvirai prisipažino:

– Tai ne mano galvai...

Grafas visai kitoks: jis baigė Dorpato universitetą, skaito vokiškus ir lenkiškus laikraščius, domisi mokslo pažanga. Jo pamaldumą aiškinu ne tiek tamsios žmonos įtaka, kiek paprastu išrokavimu*: religija saugo ponų privilegijas ir jų turtus. Įsivaizduoju, kaip išsigąstų grafas, jei vieną gražų sekmadienio rytą nepamatytų iš savo balkono žmonių traukiant į bažnyčią, kur juos kunigas pamoko gerbti ponus ir neliesti jų prisigrobtų turtų. Kaip jis išsigąstų supratęs, jog žmonėms, nelankantiems bažnyčios, veikiai gali atsiverti akys, gali prablaivėti nuo kunigo pamokslų apsvaigęs protas, gali užėti nenugalimas noras atitaisyti skriaudas, kuriomis yra pagrįstas visas turtuolio gyvenimas ir kurias bažnyčia visados laimina. O grafo turtai nemaži: jam priklauso per šimtą kvadratinių varstų žemės, miškų, ežerų, kuriems tvarkyti veikia tarnautojų pulkas: buhalteris ir raštininkas, ekonomas, sodininkas ir komisorius, miškų urėdas ir eiguliai, virėjai, audėjos, siuvėjos, arklaininkai, kerdžiai, vežėjai ir... vienas liokajus. Visi jie dirba grafo ir grafienės naudai.

– Ar jie laimingi? – nedrąsiai paklausiau.

– Kas juos žino, – atsakė Višinskis, – iš šalies žiūrint, kai kam galėtų atrodyti, kad jie laimingi, ypač tokiam, kuris mato laimę turtuose. Aš bent tokios laimės negeisčiau: išnaudoti ir skriausti žmones, veidmainiauti, apsimitant tikinčiuoju (manau, kad grafas apsimita dievobaimingu), dieną naktį drebėti dėl turto, bijoti revoliucijos (o ji jau nebetoli!), jaustis parazitą ant liaudies kūno – kokia čia laimė? Jei liaudis sukruš, niekas jų neišgelbės – nei tarnai, nei taip jų garbinamas Dievas, nei bažnyčios įsakymų kruopščiausias pildymas.

Šitie pranašiški Višinskio žodžiai veikiai išsipildė: revoliucijų ir karų audrose kaip rytmečio rūkas dingo ne tik grafų turtai, bet ir jie patys – ir tėvai, ir vaikai – išgaišo be jokio pėdsako, nepalikdami net savo vardo žmonėse, ir tik aš dabar šiek tiek prikėliau juos iš nebūties.

* Išrokavimas (slavizmas) – išskaičiavimas. (Red.)

Višinskis patarė sudaryti su grafais sutartį vieneriems metams. Raštu turėtų būti aptartas atlyginimas, kambarys, maistas ir laisvos nuo darbo dienos.

– Grafienė labai šykšti, o jos rankose visi reikalai. Jei nebūčiau surašęs visas savo teises ir pareigas, veikiai būtų mane apsukusi. Nors ir toks mažmožis: iš pradžių, pačią pirmą dieną, ji atsiuntė pusryčiams vieną kiaušinį; tuoj, dar pusryčių nelietęs, prašiausi „audiencijos“. Tarnaitė prašė palaukti. Po keliolikos minučių grafienė priėmė mane ir nustebusi klausia, ko aš iš jos taip anksti norįs. Rodau jai sutarties punktą, kur kalbama apie du kiaušinius kasryt.

– Dieve, Dieve, – atsiduso grafienė, – visai užmiršau, kad tamsta jau iš pat ryto turi tokį gerą apetitą... Mes iš ryto visai kiaušinių nevalgom, o jei kada ir valgom, tai tik po vieną. Gerai, įsakysiu tarnaitėi atnešinėti po du kiaušinius... Bet ir tamsta stebiuosi: iš pat ryto trukdyti mane tokiais niekais! – baigė „audienciją“ užsigavusi grafienė.

– Grįžęs į kambarį, radau pusryčius jau visai ataušusius, – pasakojo Višinskis, – ir antro kiaušinio tą dieną nesulaukiau. Užtat rytdieną tarnaitė atnešė tris kiaušinius: grafienė įrodė, kad vykdo sutartį ir nė vieno suderėto kiaušinio nenusuko. Esu tikras, kad pats pusryčiams negausi nė vieno kiaušinio, jei jų neišsiderėsi.

– Man bus labai nepatogu reikalauti rašytos sutarties, – sakau jam nusiminęs, – trejetą metų tarnauju be jokio rašyto susitarimo, ir dabar staiga prašyti rašto...

– Tai bent žodžiu aptark visus dalykus, – mokė Višinskis, – kad paskui nesigailėtum... Juo mažiau ponais pasitikėsi, juo pačiam bus sveikiau, o užuojautos iš jų nelauk.

Papasakojau, kaip mane apgavo ponai Rembovskiai.

– A, matai, – juokėsi Višinskis, – o jei būtum turėjęs nors menką raštelį, kad pasižada sumokėti penkiasdešimt rublių, nebūtų drįsę nusukti dvidešimt: pats jų honor polonicus⁴⁸ neleistų taip pasielgti.

Višinskio pamokymais netrukus teko pasinaudoti.

Kitą dieną pėsčias išvykau į Kurtuvėnus. Susisiekimas per pedes apostolorum⁴⁹ buvo tais laikais normalus dalykas. Važiuoti važiavo arba raiti jojo tik tie, kas turėjo savo arklius, šiaip plebs⁵⁰ keliavo pėsti. Višinskis, besimokydamas Šiauliuose, dažnai pėsčias vykdavo keliasdešimt kilometrų į Užventį ir atgal į Šiaulius. Dabar žmonės šiuo atžvilgiu labai išlepinti; miestuose keletu kvartalų nevalioja paėjėti, visi grūdasi į autobusus, kits kitam laužo šonus, mina ant kojų, keikias, o autobusų prie tokio pašėlusio noro važiuoti niekuomet nebus pakankamai prigaminta. Nesu, anot Horacijaus, laudator temporis acti (dingusių laikų garbintojas), bet negaliu nepasakyti kelionės pėsčiomis pirmenybių: eidamas turi laiko daug ką pastebėti, apie daug ką pagalvoti. Zovada jodamas anuomet pro Bubių, nebūčiau susitikęs su Savičiene, nebūčiau išgirdęs jos liūdnuo santykių su vyru istorijos (aprašyta anksčiau). Žinoma, gyvenimo tempo nesustabdysi, bet kad nuo to skubotumo žmonės pasidarytų pastabesni ar protingesni, to nepasakyčiau.

Grafienė per savo žvalgus sužinojo, kad aš jau atvykęs, ir tuoj pasikvietė į palocių*. Pasveikinus su brandos atestato gavimu, pasakė, kad dabar esu subrendęs vyras ir kad ji su vaikais nuo šiolei vadins mane „ponas Bonaventūra“ (iki šiol visi jie kreipdavosi į mane be to „ponas“).

– Bet mano nusistatymas į tamstą, – kalbėjo ji, – nors dabar esi ir „ponas“, liks visuomet toks pat palankus (!), koks buvo ir į paprastą Bonaventūrą.

Po to trumpo įvado grafienė perėjo ad rem⁵¹:

– Ponas Višinskis mus palieka. Gaila mums, buvo geras mokytojas, bet ką padarysi... Tokia Dievo valia (pakėlė akis į viršų), ir su Dievo valia reikia sutikti. Dabar vaikai – Staš, Stefčio ir Liudvis – liko be mokytojo. Mes su vyru nutarėm pasikviesti vieneriems metams tamstą, ypač kad ir ponas Višinskis pasakė, jog

⁴⁸ lenkiškoji garbė (*lot.*).

⁴⁹ pėsčiomis (*lot.*).

⁵⁰ liaudis (*lot.*).

* Palocius – rūmai. (Red.)

⁵¹ prie reikalo (*lot.*).

tamsta sugebėsi tęsti jo darbą. Pažįstam tamstą jau trejus metus ir manom, kad pasiliksi toks pat kuklus kaip iki šiolei, kad dėl brandos atestato neišpuiksi... Ach, ta puikybė! Kaip smarkiai Dievas baudžia už išdidumą! Valgysi tamsta su mumis, kambarį jau parinkau... Eime, parodysiu, kur tamsta gyvena, – pakilo grafienė nuo sofos, dešine stverdama sijono uodegą ir neklausdama, ar aš sutinku būti Višinskio įpėdiniu, ar ne.

Nusileidom į apačią ir ėjom iki ilgo koridoriaus vidurio. Ten grafienė pravėrė duris į mažą apytamsį kambarį ir tarė:

–Kambarys jaukus... Čia tamstai bus gerai.

Man tas niūrus kambarėlis visai nepatiko.

– Prašyčiau pavesti man tą kambarį, kur gyveno ponas Višinskis, – tyliai, bet griežtai pasakiau.

– Kur gyveno ponas Višinskis? – nustebo grafienė, – bet ponas Višinskis buvo ligonis ir jam reikėjo saulėto kambario, o šitame kambari visuomet gyveno mokytojai, prieš poną Višinskį ir ponas Vengžynekas, ir ponas Čiurlys... Nematau racijos keisti mokytojams paskirto kambario.

– Bet šičia neišsiteks fortepijonas, – bambtelėjau žvalgydamasis po kambarį.

– Koks fortepijonas? – klausia ji.

– Tas, kuris stovi salkoje Šiauliuose.

– Bet aš girdėjau, kad jis ne tamstos ir kad bus parduotas.

– Aš pats ketinu jį nusipirkti iš tų pinigų, kuriuos uždirbsiu pas ponią grafienę, – džiaugiaus staiga šovusia man į galvą mintim.

– Jei taip, tai kitas dalykas, – apmetė akimis kambarį grafienė. – Čia tikrai fortepijonas neišsiteks. Na, ką gi, tamstos pamėgimą muzikos giriu ir sutinku užleisti aną kampinį kambarį, – nepatenkintu balsu baigė grafienė.

Kai grįžom į viršų, vėl prabilo:

– Ponui Višinskiui, prityrusiam mokytojui ir geram auklėtojui, mokėjom penkiasdešimt rublių per mėnesį. Tikiuosi, kad tamstai, pradedančiam savarankišką darbą ir neturinčiam prityrimo, užteks trisdešimties... Taip nutarėm su vyru.

– Prašyčiau ir man mokėti tiek, kiek buvo mokama ponui Višinskiui, – pramurmėjau vos girdimai (pirmą kartą gyvenime teko kovoti su darbdaviu, todėl jaučiaus labai nedrąsiai).

– Niekuomet nemaniau, kad tamsta toks nesukalbamas, – supyko grafienė. – Vis ponas Višinskis ir ponas Višinskis... O mūsų pasiūlymai nieko neverti?!

Bet, matyti, iš mano paniurusio veido spręsdama, kad nenusileisiu, ir šiek tiek įveikta mano visiško nedrąsumo, trumpai baigė reikalą:

– Apie tai pakalbėsiu su vyru. Manau, kad jis sutiks mokėti tiek, kiek buvo mokama ponui Višinskiui...

Grįžęs namo, papasakojau tėvui apie savo iškovotas „pergales“.

– Maladiec!⁵² – pagyrė tėvas.

[...]

XX

Įvažiavę į klebonijos kiemą, prie stiklinių gonkų pamatėm jauną mergaitę. Ji ką tik buvo nušokus nuo dviračio ir dabar šluostėsi skepetaite prakaitą nuo kaktos. Išlipom iš vežimėlio, dairėmės kokio žmogaus. Mergaitė mus pastebėjo, atrėmė dviratį į gonkų sieną ir atėjo prie vežimėlio.

– Aš – Kymantaitė, klebono sesers duktė. O jūs kas tokie?

⁵² Šaunus vyras! (rus.)

Mes apstulbom. Net kalbus Lionginas užmiršo savo ginklą burnoje. Ne tiek mus pritrenkė mergaitės drąsumas, kiek tai, kad ji prabilo ne lenkiškai. Gražiai apsirengusi, ir pati graži, labai inteligentiškos išvaizdos ir... kalba žemaitiškai! Ji laukė atsakymo, mėlynų akių žvilgsniu apmesdama tai brolių, tai mane. Lionginas pirmas atsikovošėjo, nusiėmė skrybėlę, prisistatė pats ir mane pristatė:

– Važiudamas pro Plungę, palaikiau savo šventa pareiga pareikšti pagarbą gerbiamam kanauninkui, su kuriuo turėjau laimę susipažinti Kaune ir kuris...

– Ką čia kalbėsime prie vežimo, – pertraukė Kymantaitė, – eikit į vidų, pusryčiai dar ant stalo; turbūt išalkę esat. Aš tuoj ateisiu, tik vežimėlių pastatysiu prie tvarto ir pašauksiu žmogų, kad arklį aprūpintų.

Gražuolė paėmė vadeles ir nuvarė arklį į kiemo galą.

„Tokios melu neįveiksi“, – pamaniau, žvilgterėjęs į Lionginą. Jis atrodė sumišęs, gražiai pakalbėti žemaitiškai nemokėjo, tik lenkiškai gražbylystė buvo artima.

– Kas ji per viena? – paklausiau, kai ėjom per kiemą klebonijos link.

– Į gospadinę nepanaši, – atsakė susimąstęs, brolis, – gaila, nepasiteiravau Lieplaukėje, kas čia gospadiniauja.

Priebutyje sutikom drūtą, vidutinio amžiaus kunigą su šiaudine skrybėle ant galvos ir stora lazda rankoje. Jis kaip tik ėjo į lauką.

– Laudetur Jesus Christus⁵³, – nusiėmė skrybėlę brolis.

– Per omnia saecula saeculorum⁵⁴, – atsakė kunigas, atidžiai pažiūrėjęs į mus. Jo nedidelį apvalų veidą puošė tartum sustingusi šypsena.

– Važiudamas pro Plungę, laikiau savo šventa pareiga pareikšti pagarbą aukštai gerbiamam kanauninkui, kurį turėjau laimę pažinti Kaune per sinodalinio teismo narių suvažiavimą, – jau lenkiškai tarškėjo Lionginas.

– Labai malonu, – irgi lenkiškai atsakė kunigas.

Lionginas pasilenkė pabučiuoti jam ranką, bet šis nedavė ir lūpomis palietė susikūpinusio brolio petį. Pasisakė išsirengęs pažiūrėti bičių, bet paskui nueisiąs, ir pakvietė mus į salioną. Pirmas daiktas, kritęs man į akį šiame didokame kambaryje, buvo juodas pianinas ir krūva gaidų ant jo. Vos susilaikiau nuo pagundos tuoj išbandyti instrumento garsą. Kanauninkas su broliu buvo bepradedę prisiminti Kaune įvykusią pažintį ir klerą liečiančius dalykus, kai duryse pasirodė Kymantaitė.

– Na, dėde, paskui pakalbėsit... Dabar perleisk man svečius, reikia juos pavalgydinti, – kategorišku tonu tarė ji, – prašau į valgomąjį.

– Gerai, Kazyte, – irgi žemaitiškai atsakė klebonas, imdamas nuo stalo skrybėlę, – eisiu pas bites.

Kazytė atidarė duris į gretimą kambarį, kurio vidury stovėjo apvalas stalas su geltonu virduliu viename jo krašte. Aplink nedidelį krikščionių indą su neseniai, matyti, įmirkytomis gėlėmis buvo padėtos kelios lėkštės su kumpio, dešros, sūrio riekelėmis: moliniame dubenėlyje raudonavo žemuogės, greta – puodukas su grietinėle.

– Prašau sėsti ir valgyti, – ne tiek prašė, kiek įsakė Kazytė, pati atsisisėdama priešais, – raginimo nelaukit, pas mus nepriimta.

Visuomet šnekus Lionginas dabar praverdavo burną tik tam, kad kimštų į ją valgių kąsnis, o jo išbandytas ginklas – liežuvis malė ne skrajojančius žodžius, tik apčiuopiamas materialines gėrybes.

„Ehe, – prisiminiau rusišką patarlę, – молодец против овец, а против молодца и сам овца.“⁵⁵ Bet ir taip negražiai pagalvojęs apie Lionginą, negalėjau nesistebėti jo taktu bei sugebėjimu greitai orientuotis situacijoje: pajutęs, kad tai despotiškai gražuolei prasimanytais dalykais neužimponuosi, griežtai pakeitė

⁵³ Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus (*lot.*).

⁵⁴ Per amžių amžius (*lot.*).

⁵⁵ „šaunus vyras prieš avis, o prieš šaunuojį ir pats avis“ (*rus.*).

taktiką ir, kiek pamenu, sakė tik tiesą; mane pristatė ne kaip Peterburgo ar Maskvos studentą, tik kaip šį pavasarį baigusį Šiaulių gimnaziją.

– Tai tamsta baigė gimnaziją kartu su Mikulskiu? – užkalbino mane mergina, pastebėjus, kad pirmą alkį jau numalšinom.

– Jis mano bičiulis, vienas iš nedaugelio, su kuriais draugavau gimnazijoje.

– Ir man jis patinka, – rimtai pasakė Kymantaitė, – truputį vėjavaikis, bet nieko... Pakalbėti, su juo galima.

„Mikulskis, mūsų geriausias matematikas, astronomijos mėgėjas ir jos mokovas – vėjavaikis! – nustebau. – Sunku tau įtikti, išdiduole.“

– Jis mane kvietė apsilankyti, jei pasitaikys proga... Kuliuose, rodos, gyvena.

– Kuliai – netoli nuo Plungės, apie dvidešimt varstų, – paaikino Kymantaitė, – tamstai kaip tik dabar gera proga nuvykti pas draugą.

– Labai norėčiau... Bet mums nepakeliui... Ir kuinas nusivaręs.

Į tai Kymantaitė nieko nepasakė. Dabar užkalbino Lionginą. Klausinėjo apie kun. Tumą, Maironį ir kirus lietuvybės žadintojus. Brolis nedaug temokėjo apie juos papasakoti, užtat aš pasigyriau gerai pažįstą Povilą Višinskį ir Šatrijos Raganą.

– Mariją Pečkauskaitę? – nustebė ji.

– Taip, panele... Trejetą metų gyvenau jos motinos laikomam bendrabutyje Šiauliuose, taigi gerai pažįstu visą Pečkauskų šeimą.

– Ar Pečkauskaitė gražiai skambina? – paklausė Kymantaitė. – Iš josios *Viktutės* žinau, kad mėgsta muziką.

– Spręsti nesiiimu, mažai ją girdėjau skambinant, – išvengiau atsakymo, nenorėdamas sakyti teisybės. Pečkauskaitė skambino daug, bet jai, matyti, trūko kantrybės ilgiau pasėdėti prie vieno daikto ir žmoniškai jį išmokti, taigi skambino nekaip. – Iš jos sesers Zosios ir aš išmokau keletą dalykėlių, pav., Badaževskos „*Prière d'une vierge*“.

– Tai tamsta skambini? – pertraukė mane, gyvai susidomėjus, Kymantaitė.

– Šiek tiek, – nuleidau akis.

– Tamsta mums paskambinsi ką nors, – kategoriškai pareiškė, – aš nedaug teskambinu, bet muziką labai mėgstu. Kai grįšiu į Krokuvą, rimčiau susirūpinsiu muzika... Tiesa, aš dar nepasakiau, kad studijuoju literatūrą Krokuvoje ir dabar tik atostogų atvažiuoju pas mamą; ji čia gyvena.

Išgirdę tokią naujieną, kiek sumišom. Lionginas pasitempė, išsitiesė savo kėdėje; aš pagalvojau, kad be reikalo pasigyriau mokąs skambinti. Iki šiol brolis, kaip ir aš, abejojo, ar ši liekna despotė neužima kartais čia tokios vietos kaip lieplaukiškė Agnieška pas savo kleboną. O jei būtume tada numatę, kokia šauni ateitis laukia šitos vos subrendusios, bet jau griežtai žemaitiškai apsisprendusios, energingos merginos, būtume dar labiau sumišę.

Kymantaitė paėmė iš indaujos tris lėkštutes, įbėrė po lygiai žemuogių, užpylė grietinėle ir dvi pastūmė mums.

– Žemuogės jau baigiasi. Gaila, mano mėgiamiausios uogos, – kalbėjo ji tartum sau, – bet jau ir mėlynių mačiau miške. Avietės šiomet kirmėlėtos, daug krūmų turim sode...

Vos baigėm gardžiuotis žemuogėmis, kai Kymantaitė pakilo nuo stalo ir, pro pravertas duris eidama į saloną, įsakė man:

– Dabar tamsta paskambink. Pianinas kiek išderintas, bet... „groti galima“, – pirmą kartą šyptelėjo rimta mergina.

Paėmęs porą akordų, įsitikinau, kad instrumentas ne „kiek išderintas“, bet jau nuo metų neliečtas derintojo rankos. Tuoj sumėčiau, kad sentimentalė „*Priere*“ tokiam barškalui netinka ir kad geriau skambės špindlerio Silberbächlein: taigi jį ir paskambinau. Pasisekė neblogai, tačiau mergaitės pagyrimo

nesusilaukiau. O kad mano skambinimas padarė gerą įspūdį, supratau iš tų, irgi kategoriškai jos pasakytų žodžių:

– Tamstai ne į universitetą, bet į konservatoriją reikia stoti.

Paprašė dar ką nors paskambinti, bet atsisakiau, nesivaržydamas pareiškęs, kad iš tokio instrumento tik žonglierius gali ką nors žmoniškesnio išgauti, o manęs dar niekas į žonglierių rangą nepakėlė.

Mergaitė antrą kartą šyptelėjo.

– Pernai vasarą buvo užsukęs Berešna, – sulietuvino ji derintojo Beresnevičiaus pavardę, – bet kaip tik buvau išvykus į Telšius, ir dėdė jo nepriėmė.

– Turbūt buvo pan Donat Bereśniewicz: pan Agapit bene bus jau miręs.

– Ir aš manau, kad pan Donat, – trečią ir paskutinį kartą šyptelėjo mergaitė, lenkiškai pakartojus derintojo vardą. Tai buvo vieninteliai žodžiai, jos tada pasakyti ne žemaitiškai. – Girdėjau jį dabar derinant instrumentus Telšiuose: esu tikra, kad neaplenks ir Plungės.

Susigriebus, kad tie nekalti šypsniai gali pakenkti jos rimtumui, mergaitė staiga sutraukė švelnučius antakius ir nusisuko į čia pat sofoje sėdintį brolių.

– O tamsta irgi „muzikantas“?

– Skambinu šiek tiek, – truputį prasilenkė su tiesa brolis (jis skambino tik vienu pirštu), – bet šiandien nėra ūpo... ir instrumentas nekoks, – paniekinamai iškraipė lūpas.

– Kitą vasarą rasit jį suderintą, – aštriai pasakė mergaitė, duodama suprasti, kad nepadarysim jai nemalonumo, jei pakartosim apsilankymą.

Vėl pažiūrėjo į mane.

– Ar tamsta moki važinėti dviračiu?

– Moku, – nustebau, nesuprasdamas, kam toji žinia jai reikalinga.

– Štai kas man atėjo į galvą: nors nepriimta skolinti dviratį, bet aš tamstai jį paskolinsiu. Galėsi pasiekti Kulių ir pamatyti Mikulskį... Dabar dvylika, – žvilgterėjo į sienoje kabantį laikrodį, – apie antrą būsi Kuliuose. Oras geras, kelias kaip stalas ir po lietaus nedulkės. Gerai? – nelaukdama atsakymo, pakilo nuo kėdės irėjo prie durų. Buvo tikra, kad kaip ji pasakė, taip ir bus.

Taip ir iš tikrųjų buvo. Išėjus į kiemą, pati pakėlė neaukšto moteriško dviračio sėdynę, patikrino pompą pažiūrėjo, ar odinikėje yra klijų ir gumos.

– Prašau važiuoti, – įsakė perduodama dviratį.

– Kad nežinau kelio, – bumbtelėjau, apžergdamas dviratį.

– Tamsta pirma apsik ratą kieme: pažiūrėsiu, ar tamstai tinka moteriškas dviratis... Ir vėl privažiuk prie manęs: papasakosiu kelią.

„Nori įsitikinti, ar moku važiuoti“, – pagalvojau, sukdamas ratą prie gonkų. Kai nulipau, ėmė aiškinti kelią.

– Kulių keliu dažnai važinėju, kelias geras, tamsta būsi patenkintas. Išvažiavęs iš kiemo, pasuk į kairę ir važiuok iki pirmo kampo: ten vėl pasuk į kairę ir visą laiką mink iki miestelio galo, kur bus du keliai: vienas į kairę, antras į dešinę; važiuok dešiniuoju, kairiuoju nuvažiuotum į Rietavą. Taigi dukart į kairę ir vieną – į dešinę... Sudie!